

Pregledni naučni rad

UDK 341.485(497.6)

Dr. sc. Maid Pajević , docent

Pravni fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

**PORICANJE GENOCIDA I TRIJUMFALIZAM: PRIJETNJA
POSTKONFLIKTNOJ STABILNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE**

Sažetak: Rad analizira negiranje genocida u Bosni i Hercegovini, a naročito u Srebrenici i fenomen genocidnog trijumfalizma u političkom i javnom diskursu Republike Srbije i entiteta Republika Srpska, s posebnim fokusom na njihove sigurnosne implikacije za Bosnu i Hercegovinu i region Zapadnog Balkana. Polazeći od distinkcije između pravne krivice i moralne odgovornosti, oslonjene na teoriju Karla Jaspersa, članak argumentira da institucionalizirano poricanje i glorifikacija počinitelja podrivaju vladavinu prava, otežavaju reformsku agendu i euroatlantske integracije te produbljuju međugrupno nepovjerenje. Analiza pokazuje da takvi narativi ne ostaju u simboličkoj sferi, već djeluju kao sigurnosni multiplikatori rizika kroz normalizaciju revizionizma, delegitimizaciju sudskih presuda i destabilizaciju političkog dijaloga. U tom kontekstu razmatraju se preporuke Vijeća Evrope i značaj međunarodnih rezolucija kao normativnih instrumenata suprotstavljanja poricanju. Rad zaključuje da održiva postkonfliktna stabilnost zahtijeva integraciju pravne, političke i društvene odgovornosti u cilju jačanja institucionalne kohezije i dugoročne regionalne sigurnosti.

Ključne riječi: genocid, pravda, odgovornost, krivica i sigurnost.

1. Suočavanje s prošlošću: odgovornost i koncepti krivice

Nakon završetka Drugog svjetskog rata usvojena je Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (Konvencija o genocidu).¹ Izrečeno je i obećanje “nikad više“, prije svega, zbog ogromnih razmjera počinjenih zločina nad Jevrejima. Uprkos cilju da se čovječanstvo oslobodi od takvih zločina, genocidi su nakon toga počinjeni na mnogim drugim prostorima uključujući i “srce” Evrope, odnosno Bosnu i Hercegovinu.²

Massey ističe da su u julu 1995. godine, u i oko grada Srebrenice, više od 8.000 bošnjačkih muškaraca i dječaka ubile snage bosanskih Srba. Ovi događaji su u konačnici doveli do utvrđivanja genocida od strane Međunarodnog suda pravde i Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju. Uprkos neoborivim dokazima o počinjenom zločinu i njegovoj organizaciji na najvišim nivoima, u Srbiji i takozvanoj Republici Srpskoj (RS) negiranje i dalje predstavlja prihvaćeni javni narativ. Osobe osuđene za ratne zločine zapravo se slave kao heroji. Kako bi se istražilo na koji je način ovakav nivo negiranja moguć, Massey predlaže analitički okvir koji naziva „Kontinuum negiranja“ (engl. *The Continuum of Denial*).³

Dana 12. maja 1992. godine Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini izabrala je Radovana Karadžića za predsjednika Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine, donijela odluku o formiranju vojske ove republike, koja će kasnije prerasti u Vojsku Republike Srpske (u daljem tekstu: VRS), te imenovala Ratka Mladića za komandanta Glavnog štaba ove vojne formacije. Na istoj sjednici usvojena je i Odluka o strateškim ciljevima srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, kojom su definirani ciljevi državnog razgraničenja od preostale dvije nacionalne zajednice, uspostavljanje teritorijalnog koridora između Semberije i Krajine, formiranje koridora u dolini rijeke Drine s ciljem njenog uklanjanja kao granice između srpskih država, uspostavljanje granica na rijekama Uni i Neretvi, podjela grada Sarajeva na srpski i bošnjački dio uz uspostavljanje efektivne državne vlasti u svakom od tih dijelova, te osiguravanje izlaza Republike Srpske na more.⁴ Navedena odluka predstavljala je svojevrsni idejni preludij, odnosno uvertiru za zločine ogromnih razmjera, a koji su svoju zločinačku kulminaciju dobili u zločinima u Srebrenici tokom jula 1995. godine, koje su izvršili pojedini pripadnici VRS-a i Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske (u daljem tekstu: MUP RS),

¹ U smislu člana II Konvencije, genocidom se smatra svako djelo učinjeno u namjeri potpunog ili djelimičnog uništenja nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe kao takve, pri čemu ta djela obuhvataju ubijanje članova grupe, nanošenje teških povreda njihovog fizičkog ili mentalnog integriteta, namjerno podvrgavanje grupe životnim uslovima koji treba da dovedu do njenog potpunog ili djelimičnog uništenja, primjenu mjera usmjerenih na sprječavanje rađanja u okviru grupe, kao i prinudno premještanje djece iz jedne grupe u drugu. Prema članu III Konvencije, pored samog genocida, kažnjivim se smatraju i planiranje njegovog izvršenja, neposredno i javno podsticanje na vršenje genocida, pokušaj genocida, kao i saučesništvo u genocidu.

² Džananović, "Od klasifikacije do trijumfalizma", str. 59.

³ Massey, „The Bosnian genocide and the “Continuum of Denial“, str. 113.

⁴ Nettelfield L. J., *Courting Democracy in Bosnia and Herzegovina: The Hague Tribunal's Impact in a Postwar State*, Cambridge University Press, 2010., str. 68; cit. po. Gurda, „Hronologija suđenja Ratku Mladiću za genocid u Srebrenici i druge zločine pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju“, str. 29.

nad pripadnicima muslimanskog (bošnjačkog) stanovništva sa područja Srednjeg Podrinja, odnosno Srebrenice, a koji zločin je u presudama Međunarodnog suda pravde u Hagu (eng. International Court of Justice)⁵, MKSJ-a⁶, Suda Bosne i Hercegovine⁷ te pojedinih njemačkih sudova⁸ okarakteriziran kao zločin genocida.⁹

Radovan Karadžić osuđen je kao najviše rangirana osoba s teritorije bivše Jugoslavije. Proglašen je krivim za genocid počinjen na području Srebrenice 1995. godine, kao i za progon, istrebljenje, ubistva, deportacije, nehumana djela (prisilno premještanje), teroriziranje civilnog stanovništva, nezakonite napade na civile i uzimanje talaca, učestvujući u četiri udružena zločinačka poduhvata (UZP).¹⁰

Premda je genocid u Srebrenici zbog svoje apokaliptične naravi postao planetarno poznat, vrijedi istaći da su od strane njemačkog pravosuđa i pojedini zločini koji su se desili u drugim općinama u Bosni i Hercegovini pravno kvalifikovani zločinom genocida. S tim u vezi, pripadnici Vojske Republike Srpske Nikola Jorgić, Maksim Sokolović i Đurađ Kušljčić pravosnažno su osuđeni za zločin genocida nad bosanskim Muslimanima (Bošnjacima) u Doboju, Osmacima kod Zvornika i Kotor Varoši. Iz tih razloga pojedini autori ne govore isključivo o srebreničkom genocidu, već o genocidu u Bosni i Hercegovini, odnosno tzv. bosnacidu.¹¹ Najmlađa žrtva bila je Fatima Muhić, djevojčica rođena 13. jula 1995. godine, stara svega dva dana. Najstarija žrtva bila je Šaha Izmirlić – rođena 1901. godine.¹²

Član 4 Statuta Tribunala, kao i Konvencija o genocidu, obuhvata određene radnje počinjene s „namjerom da se u cijelosti ili djelimično uništi nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa, kao takva“. U optužnici u ovom predmetu, u vezi s tačkom optužbe za genocid, navodi se da je Radislav Krstić „namjeravao da uništi dio bosanskih Muslimana kao nacionalne, etničke ili vjerske grupe“. Ciljana grupa identificirana u optužnici, a koju je prihvatilo Pretresno vijeće, bila je grupa bosanskih Muslimana. Pretresno vijeće je utvrdilo da bosanski Muslimani predstavljaju posebnu i različitu nacionalnu grupu, te da su stoga obuhvaćeni članom 4. Ovaj zaključak nije osporen u žalbenom postupku.¹³

⁵ Vidi: Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment of 26. February 2007. i Omerović, „Presuda Međunarodnog suda pravde: mogućnost obnove postupka i rasprava pred Vijećem sigurnosti UN-a“, str. 126-135;

⁶ Vidi: Hoare, „The Bosnian Genocide and the Srebrenica massacre“, str. 40-52.

⁷ Vidi: Gurda et al. „Postdejtonsko traganje za pravdom“, str. 267-268.

⁸ Njemački sudovi u prvom suđenju za genocid poslije Drugog svjetskog rata, pravosnažno presudili da je u dobojskom području počinjen genocid. U ovom postupku je osuđen Nikola Jorgić na kaznu doživotnog zatvor, koju izdržava u zatvoru u Bohumu. Cit. po. Mahmutović, „Prva presuda za genocid u Evropi poslije drugog svjetskog rata“, str. 130.

⁹ Gurda, „Hronologija suđenja Ratku Mladiću za genocid u Srebrenici i druge zločine pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju“, str. 29.-30.

¹⁰ Mahmutović, "Hronologija sudskog procesa Radovanu Karadžiću za zločin genocida u Srebrenici i ostale zločine". str. 53-80

¹¹ Gurda, „The Prosecution of Genocide in Bosnia and Herzegovina Before International, Domestic and National Courts of Other Jurisdictions“, str. 39

¹² Dimitrijević, "Life After Death: A View From Serbia", str. 36.

¹³ Prosecutor v. Krstić (Case No. IT-98-33-A), Judgment, 19 April 2004, para. 6.

Od aprila 1992. godine srpska vojska ciljala je na uništavanje velikih biblioteka, muzeja i drugih kulturnih institucija u Sarajevu, Mostaru i drugim opkoljenim gradovima.¹⁴ Ono što srpska artiljerija nije uništila, učinio je HVO. Gdje su srpska i hrvatska vojska mogle prići bliže od dometa artiljerije, uništavanje je bilo još veće: HVO je minirao džamije i pravoslavne crkve, dok su srpske snage minirale preko 600 džamija, uključujući remek-djela evropske arhitekture poput Ferhadije u Banjoj Luci i Obojene džamije u Foči iz 1551. godine. Procjenjuje se da su Srbi i Hrvati zajedno uništili oko 1.400 džamija, mnoge od njih zatrpale ili pretvorene u parkirališta ili parkove, brišući svaki trag postojanja. Groblja, matične knjige i drugi tragovi bosanskih Muslimana također su uništeni.¹⁵

Presuda Međunarodnog suda pravde (ICJ), 2007 – *Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*. ICJ je odlučivao o tužbi BiH za genocid protiv Srbije. Sud nije utvrdio da je Srbija izvršila genocid, ali je: potvrdio da je genocid počinjen u Srebrenici¹⁶ (juli 1995), presudio da Srbija nije spriječila genocid niti kaznila počinioca (naročito Ratka Mladića¹⁷), istakao da je Srbija prekršila obavezu saradnje sa Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju (ICTY). Iako ICJ nije formalno presudio agresiju, implicirao je državnu odgovornost Srbije za nesprječavanje i nekažnjavanje genocida.¹⁸

„Svi ratovi vode se dvaput: prvi put na bojnopolju, drugi put u sjećanju.“¹⁹ Genocid u Bosni i Hercegovini, a naročito u Srebrenici, proizveo je snažan negatorski tok unutar određenih političkih krugova u svijetu, kako lijevice tako i konzervativaca (desnice).²⁰ Dana 10. oktobra 2019. godine, Švedska akademija objavila je da će Nobelova nagrada za književnost biti dodijeljena Peter Handkeu. Odluka je izazvala šok širom velikog dijela Balkana. Ovaj austrijski autor poznat je kao apologeta Slobodan Miloševića i negator genocida u Bosni. Za mnoge je odluka Švedske akademije da takvu nagradu dodijeli negatoru genocida označila novo poglavlje u normalizaciji poricanja.²¹

Polazeći od pitanja na koji način institucionalno i društveno poricanje genocida, uključujući fenomen genocidnog trijumfalizma, utiče na postkonfliktnu stabilnost i sigurnost Bosne i Hercegovine, ovaj rad ispituje odnos između revizionističkih narativa i dugoročnih sigurnosnih implikacija u postdejtonskom kontekstu. Hipoteza rada zasniva se

¹⁴ Vidi: Walasek, *Bosnia and the Destruction of Cultural Heritage*,

¹⁵ Sells, *The Bridge Betrayed*.

¹⁶ Vidi: Trial Judgement Summary for Ratko Mladić The Hague, 22 November 2017; Sažetak presude u predmetu Tužilac protiv Vujadina Popovića i drugih Haag,; Presuda u predmetu tužilac protiv Momira Nikolića.

¹⁷ Čekić, *Genocid i istina o genocidima u Bosni i Hercegovini*, str. 66.

¹⁸ Primjena Konvencije o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida (Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore)

¹⁹ Maass, "The Second War", str. 15.

²⁰ Mnoge od najistaknutijih ličnosti radikalne ljevice, u Velikoj Britaniji, Sjedinjenim Američkim Državama i drugdje, podržavale su srpske počinioca genocida i zločina protiv čovječnosti, ili su ih barem opravdavale ili nastojale umanjiti njihovu odgovornost, predstavljajući ih kao žrtve neke vrste neprijateljske zapadne imperijalističke zavjere ili agresije. Među takvim ličnostima i publikacijama bili su Noam Chomsky, John Pilger, bivši lider Laburističke stranke Jeremy Corbyn, Tony Benn, Diane Abbott, američki časopis The Nation, Socijalistička radnička partija i Living Marxism u Velikoj Britaniji. Cit. po. Hoare, . „Left-Wing Denial of the Bosnian Genocide“, str. 20.

²¹ Karčić, "The Four Stages of Bosnian Genocide Denial", str. 47.

na pretpostavci da poricanje genocida i glorifikacija njegovih počinilaca ne predstavljaju isključivo moralni ili politički problem, već generiraju strukturne sigurnosne rizike kroz delegitimizaciju pravosudnih institucija, normalizaciju nasilnih diskursa i potkopavanje procesa tranzicijske pravde. Rad se temelji na interdisciplinarnom pristupu koji kombinuje normativno-pravnu analizu, analizu sudske prakse međunarodnih i domaćih sudova (ICTY, ICJ i Sud BiH), analizu javnog i političkog diskursa te pregled relevantne literature iz oblasti tranzicijske pravde, studija genocida i sigurnosnih studija. Posebna pažnja posvećena je konceptualnoj distinkciji između pravne krivice i moralne odgovornosti, uz oslanjanje na filozofske koncepte Karla Jaspersa i Hanne Arendt, kao teorijskog okvira za razumijevanje kolektivne i političke odgovornosti u postkonfliktnim društvima. Analiza institucionalnih i društvenih praksi poricanja provodi se kvalitativnim pristupom s ciljem identifikacije njihovih implikacija na vladavinu prava, reformsku agendu i ukupnu postkonfliktnu stabilnost.

Čak i ubistvo poznaje različite kvalifikacije — od ubistva iz nehata do ubistva s predumišljajem, a u nekim pravnim sistemima i posebne oblike poput ubistva roditelja ili vladara. Zločin genocida pripada samom vrhu te piramide. Prilikom izricanja prve presude u predmetu *Tužilac protiv Kambande*, Međunarodni krivični sud za Ruandu opisao je genocid kao „zločin nad zločinima“.²² Kako je to formuliralo Žalbeno vijeće MKSJ-a u predmetu *Tužilac protiv Krstića*: „„Među teškim zločinima koje je ovaj Tribunal dužan kazniti, zločin genocida izdvaja se kao predmet posebne osude i prezira. Ovaj zločin je zastrašujući u svom obimu; njegovi počinioči ciljaju čitave ljudske grupe s namjerom njihovog uništenja. Oni koji planiraju i provode genocid nastoje lišiti čovječanstvo raznolikog bogatstva koje mu pružaju različite nacionalnosti, rase, etničke i vjerske zajednice. To je zločin protiv cjelokupnog čovječanstva, čije posljedice ne pogađaju samo grupu koja je meta uništenja, već i čitavu ljudsku zajednicu.“²³

„Genocid“ je, nažalost, sveprisutan pojam. Winston Churchill je genocid nazvao „zločinom bez imena“.²⁴ Nekoliko godina kasnije, termin „genocid“ skovao je Raphael Lemkin u svom djelu *Axis Rule in Occupied Europe* iz 1944. godine.²⁵ Rijetko je koji neologizam postigao tako brz uspjeh. U nešto više od godinu dana nakon što je uveden u engleski jezik, termin je korišten u optužnici Međunarodnog vojnog tribunala, a već unutar dvije godine bio je predmet rezolucije Generalne skupštine Ujedinjenih nacija.²⁶ Ovaj novi vokabular zločina i razaranja, koji je Raphael Lemkin skovao tek 1943. godine, malo je vjerovatno da će nestati. Danas već postoji akademska disciplina koja se bavi njegovim naučnim proučavanjem.²⁷ Politički efekti genocida u Ruandi i Srebrenici odrazili su se i na način na koji se genocid proučava u akademskim krugovima. Obim istraživanja u oblasti studija genocida vidljiv je kroz broj publikacija u različitim formama. Bilo da se

²² Schabas, *Genocide in International Law*, str. 10.-11.

²³ Prosecutor v. Krstić, Judgment, IT-98-33-A, 19 April 2004, para. 36.

²⁴ Kuper, *Genocide, Its Political Use in the Twentieth Century*, str. 12.

²⁵ Lemkin riječ genocid osmislio je na osnovu grčke riječi *genos* (rasa, pleme) i latinskog dodatka *– cide* (od *caedere*, ubiti). Cit. po. Lavić, *Leksikon socioloških pojmova*, str. 266.

²⁶ Lemkin, R. *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*, Carnegie Endowment for World Peace, Washington, 1944; cit. po. Schabas, *Genocide in International Law*, str. 17.

²⁷ Bloxham i Moses, *The Oxford Handbook of Genocide Studies*, str. 1.-2.

mjeri brojem objavljenih knjiga, članaka u pravnim časopisima, doktorskih disertacija ili radova u naučnim časopisima, petnaest godina nakon genocida u Ruandi i Bosni obilježeno je pet do dvadeset puta većim brojem radova posvećenih genocidu.²⁸

Postalo je gotovo opće mjesto, pa čak i statistička konstanta: broj od 187 miliona danas se manje-više prihvata kao procjena broja ljudi ubijenih kao posljedica političkog nasilja u ovom, našem krvavom stoljeću — termin „megasmrti“ (engl. *megadeaths*) koristi Zbigniew Brzezinski. Riječ je o većem broju ubijenih nego u bilo kojem ranijem periodu historije. Ipak, krajem XX stoljeća neumoljivost tog nasilja, dok se pojavljuje na televizijskim ekranima onih koji, naizgled, uživaju privilegiju udaljenosti od njegove katastrofalne stvarnosti i posljedica, i dalje izaziva zaprepaštenje i osjećaj zbunjenosti.²⁹

U savremenim postkonfliktnim društvima poricanje masovnih zločina i genocida prepoznaje se kao ozbiljna prepreka procesima tranzicijske pravde i dugoročnoj stabilizaciji političkog poretka. U kontekstu Bosne i Hercegovine, negiranje genocida u Srebrenici – pravosnažno utvrđenog presudama Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (ICTY) i potvrđenog presudom Međunarodnog suda pravde (ICJ) iz 2007. godine – dobija dodatnu složenost kroz pojavu genocidnog trijumfalizma³⁰, odnosno javne glorifikacije osuđenih počinilaca i reinterpretacije sudski utvrđenih činjenica. Na temelju univerzalne jurisdikcije pojedini sudovi izvan Bosne i Hercegovine³¹, primijenili su šire tumačenje genocidne namjere i kvalifikovali zločine počinjene u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine kao genocid.³²

Ova razlika u pravnim pristupima dodatno ukazuje na složenost normativnog i političkog diskursa o genocidu u Bosni i Hercegovini. Rad analizira pravne, političke i sigurnosne implikacije institucionalnog i društvenog poricanja sudski utvrđenog genocida, polazeći od pretpostavke da efekti takvih praksi nadilaze simbolički nivo i mogu imati dugoročne posljedice po društvenu koheziju, vladavinu prava i institucionalnu stabilnost. Naučni doprinos rada ogleda se u povezivanju pravne analize poricanja genocida s teorijskim konceptom genocidnog trijumfalizma i njegovim sigurnosnim implikacijama, čime se fenomen sagledava ne samo kao oblik historijskog revizionizma, već i kao potencijalni faktor destabilizacije postkonfliktnog društva.

U predgovoru knjige *Deseta vrata pakla* Elie Wiesel koristi metaforu „desetih vrata“ kako bi ukazao na savremene manifestacije zla i nasilja. Nadovezujući se na Danteovu simboliku pakla, Wiesel naglašava da se „deseta vrata“ ne odnose na eshatološku dimenziju, već na historijsku stvarnost, uključujući ratna zbivanja u Bosni i Hercegovini. Ovom interpretacijom rat se predstavlja kao primjer kako se ekstremno

²⁸ Simon, "The impact of genocide in Rwanda and Bosnia on genocide policy and genocide studies", str. 117.

²⁹ Levene, „Why Is the Twentieth Century the Century of Genocide?“, str. 305.

³⁰ Vidi: Karčić, „Triumphalism“.

³¹ Univerzalna jurisdikcija predstavlja izraz međunarodne solidarnosti i zajedničkog nastojanja da se spriječi nekažnjivost za najteže povrede međunarodnog prava. Vidi: Munivrana, „Univerzalna jurisdikcija“, str. 189-235.

³² Dana 26. septembra 1997. godine Viši pokrajinski sud u Düsseldorfu (njem. *Oberlandesgericht Düsseldorf*) proglasio je bosanskog Srbina Nikolu Jorgića krivim za 11 tačaka optužbe za genocid. cit. po. Amnesty International, *Germany end Impunity Through Universal Jurisdiction*, str. 93.

nasilje i moralni slom mogu konkretizirati u određenim društvenim i političkim okolnostima, kada nepravda i ravnodušnost postanu dominantne prakse.³³

Pojam „bosanski genocid“³⁴ i dalje je predmet kontroverzi. Pitanje da li je u Bosni i Hercegovini počinjen genocid dijeli naučnike³⁵, a tvrdnje da jeste često se ocjenjuju kao pravno nedovoljno utemeljene. Nasuprot tome, činjenica genocida u Srebrenici priznaje se ne samo od strane međunarodnih sudova, već i od gotovo cjelokupne relevantne međunarodne naučne zajednice, uz tek nekoliko zapaženih izuzetaka, među kojima se posebno ističu William Schabas i Katherine Southwick.³⁶

Jedan od ključnih ciljeva suočavanja s nedavnom prošlošću jeste sprječavanje ponavljanja zločina, što zahtijeva analizu njihovih uzroka izvan okvira isključivo krivičnog gonjenja.³⁷ Takav pristup podrazumijeva istraživanje društvenih i političkih okolnosti, kao i individualno preispitivanje odnosa prema dominantnim ideologijama, režimu i saznanjima o zločinima.³⁸ Krivica je pravno i konceptualno ograničena kategorija koja se može pripisati isključivo pojedincima kao počinioциma krivičnih djela. Ideja kolektivne krivice, iako prisutna u političkom diskursu, nema pravno utemeljenje i nosi teorijske i društvene rizike, jer briše unutrašnje razlike i može podstaći nepoželjnu identifikaciju s počinioциma zločina. Za razliku od krivice, odgovornost ima pretežno društveni i moralni karakter, te otvara prostor za širu refleksiju o ulozi pojedinaca i zajednica.

Karl Jaspers razlikuje krivičnu, političku, moralnu i metafizičku krivicu, naglašavajući da se samo krivična krivica utvrđuje sudskim putem, dok moralna i politička odgovornost ostaju u domenu savjesti i kolektivnog suočavanja s prošlošću.³⁹ Ova distinkcija posebno je relevantna u kontekstu Bosne i Hercegovine, gdje se poricanje genocida često prikazuje kao zaštita od kolektivne krivice, iako se zapravo radi o odbijanju moralne i političke odgovornosti. Jaspersovo insistiranje na razlikovanju pravne krivice i moralne te političke odgovornosti nalazi svoju savremenu refleksiju u upozorenjima Dunje Mijatović da izostanak društvene i institucionalne odgovornosti za ratne zločine ne predstavlja samo etički deficit, već i strukturnu prijetnju vladavini prava i dugoročnoj stabilnosti postkonfliktnih društava.

³³ Hukanović, *Deseta vrata pakla*, str. 7.

³⁴ U kontekstu pravne kvalifikacije, Karović stavlja naglasak na nastanak i pravno oblikovanje krivičnog djela genocida te njegovo normiranje kao posebnog međunarodnog krivičnog djela u periodu koji je prethodio izradi i usvajanju Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. godine. Po razmjerama i posljedicama najteži zločin protiv čovječnosti, u početku bio posmatran kao podvrsta zločina protiv čovječnosti. Tek usvajanjem navedene Konvencije genocid je normativno definiran kao samostalno i posebno međunarodno krivično djelo. Vidi detaljnije: Karović „Odnos između genocida i zločina protiv čovječnosti“, str. 88-99.

³⁵ Vidi: Hoare, „Towards an Explanation for the Bosnian Genocide of 1992–1995“, str. 516-532

³⁶ Hoare, „The Bosnian Genocide and the Srebrenica massacre“, str. 39.

³⁷ Usmena historija je naučni alat za očuvanje i dokumentovanje događaja i iskustava preživjelih žrtava genocida i ratnih zločina. Vidi: Hasanović i Petrila, *Metodologija i smjernice za intervjuje usmene historije*, str. 10.

³⁸ Vidi: Karčić, *Bosnian Genocide Denial and Triumphalism* i Kreso, *Genocid u Bosni i Hercegovini: posljedice presude Međunarodnog suda pravde*.

³⁹ Jaspers, *Pitanje krivice*, str. 24.-27. i Gordy, *Guilt, Responsibility, and Denial*, str. 11.-17.

Komesarka Savjeta Evrope za ljudska prava Dunja Mijatović upozorava da nedostatak cjelovitog suočavanja s ratnim zločinima iz devedesetih i dalje negativno utiče na ljudska prava, vladavinu prava i društvenu koheziju u regionu bivše Jugoslavije. U izvještajima o tranzicijskoj pravdi ističe se da stagnacija krivičnih postupaka, potrage za nestalim osobama i reparacija žrtvama, usljed nedostatka političke volje, korelira s porastom govora mržnje, slabljenjem medijskih sloboda i sužavanjem građanskog prostora, što dovodi u pitanje održivost mira. Posebno se naglašava da izostanak mjera poput komisija za istinu, institucionalne provjere javnih funkcionera i inkluzivne memorijalizacije pogoduje jačanju etnonacionalističkog diskursa, poricanju zločina i glorifikaciji počinilaca, čime se otežava pomirenje i povećava rizik od ponovne destabilizacije. Istovremeno, prepoznaje se da je region ostvario određene pomake, naročito u procesuiranju slučajeva i rješavanju pitanja nestalih osoba. Zaključuje se da suočavanje s ratnim naslijeđem predstavlja dugoročan i institucionalno zahtjevan proces, koji podrazumijeva trajnu posvećenost država i međunarodne zajednice, posebno u kontekstu evropskih integracija.⁴⁰

Negirati činjenicu mučenja, zločina protiv čovječnosti i/ili genocida prezira je vrijedno. Upuštati se u takvo poricanje govori o ružnoći, bešćutnosti, zlobi i sitničavosti za koje su neka ljudska bića sposobna; jednom riječju – to je sramotno. Ali poricanje mučenja, zločina protiv čovječnosti i/ili genocida također je izdajničko, neodgovorno i, u određenim slučajevima, koristoljubivo. Drugim riječima, oni koji poriču to čine iz određenog razloga: kako bi pokušali prikriti činjenice; zaštititi ovog ili onog počinioa i/ili grupu počinilaca; izbjeći odgovornost za kriminalna djela; i/ili prepraviti historiju ubacivanjem neistina, laži, pa čak i kleveta. Takvi pokušaji poricanja nisu samo mučni, već i opasni.⁴¹

2. Institucionalno i društveno poricanje genocida

Negiranje se ne javlja isključivo nakon što je direktno destruktivna faza genocida okončana, već se manifestira i tokom samog izvršenja, pa čak i u njegovim pripremnim etapama. Historijski zapisi jasno potvrđuju da negiranje prati genocidne procese paralelno s njihovim odvijanjem, a ne samo retroaktivno.⁴² Massey upozorava da *kontinuum negiranja* predstavlja složen fenomen koji daleko nadilazi puko poricanje činjenica. Osnovna premisa ovog koncepta jeste da, ukoliko ne postoji suprotstavljanje, negiranje s vremenom postaje dublje i snažnije, te da se manifestuje u različitim oblicima, uz primjenu različitih strategija i usmjerenost prema različitim ciljnim publikama. Kontinuum se dijeli na šest faza, koje se u praksi često preklapaju. Prvu fazu čini dehumanizacija kao oblik negiranja, koja predstavlja predratne ili prednasilne korijene negiranja. Slijedi emergentno negiranje, odnosno savremene strategije poricanja koje se javljaju paralelno s početkom nasilja. Treća faza je ograničeno negiranje, koje se ogleda u povlačenju i prilagođavanju diskursa kako činjenice postaju dostupne javnosti. Četvrtu fazu čini interpretativno negiranje, u kojem se nude djelimična opravdanja kroz osporavanje značenja i

⁴⁰ Council of Europe Commissioner for Human Rights, "Dealing with the Past for a Better Future"

⁴¹ Totten, "To Deny the Facts of the Horrors of Srebrenica Is Contemptible and Dangerous", str.

27.

⁴² Theriault, "Is denial the final stage of genocide?", str. 11.

interpretacije utvrđenih činjenica. Peta faza obuhvata ukorijenjeno negiranje, koje uključuje glorifikaciju počinilaca, brisanje ili potiskivanje kulture sjećanja te institucionalizaciju negiranja. Konačno, šestu fazu predstavlja zaborav kao oblik negiranja, pri čemu se razvijaju strategije usmjerene na brisanje kolektivnog pamćenja o genocidu.⁴³

Poznato je da govor mržnje stigmatizira, marginalizira, omogućava diskriminaciju, kao i da je znao podstići zločine iz mržnje i nasilje velikih razmjera. Poricanje genocida i Holokausta često je povezano s govorom mržnje, posebno kada je cilj targetiranje pojedinaca ili grupa na osnovu specifičnih faktora identiteta. Najozbiljniji slučajevi poricanja genocida i Holokausta mogu predstavljati podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje, i na genocid.⁴⁴ Negiranje genocida je među najsigurnijim pokazateljima narednih genocidnih masakara. Počinioci genocida iskopavaju masovne grobnice, spaljuju tijela, pokušavaju prikriti dokaze i zastrašiti svjedoke. O negiraju da su počinili bilo kakav zločin i često krive žrtve za ono što se dogodilo.⁴⁵

Gregory H. Stanton identifikovao je ključne strategije poricanja genocida koje koriste počinioci kako bi osporili odgovornost i manipulirali percepcijom javnosti. Takve taktike uključuju napad na činjenice i istinu, pripisivanje krivice drugim akterima, umanjivanje ili negiranje dokaza, broja žrtava i genocidne namjere, te prebacivanje odgovornosti na prirodne sile, građanske ili međunarodne sukobe, ili same žrtve, često označene kao „nelojalna manjina“. Pored toga, počinioci odbacuju činjenice koje se uklapaju u pravnu definiciju genocida i argumentuju da bi podizanje tužbe za genocid moglo naškoditi mirovnom procesu ili trenutnim političkim interesima. Ove taktike predstavljaju sistematski pokušaj relativizacije odgovornosti i delegitimizacije pravnih i moralnih okvira za kažnjavanje počinilaca genocida.⁴⁶

Inicijativa mladih za ljudska prava (YIHR) iz Beograda u svom izvještaju identifikuje tri dominantne strategije poricanja u javnom diskursu: bukvalno poricanje, poricanje tumačenja i poricanje implikacija.⁴⁷ Negiranje genocida u Srebrenici i glorifikacija osuđenih počinilaca prisutni su u bosanskohercegovačkom i regionalnom javnom diskursu, s izraženim intenzitetom u Srbiji, uključujući i digitalne platforme. Analize ukazuju da mehanizmi samoregulacije društvenih mreža, naročito TikToka, nisu efikasni u suzbijanju negatorskih i trijumfalističkih sadržaja, što je uporedivo s ograničenim dometom postojećeg zakonodavnog okvira u Bosni i Hercegovini. Dok se u širem javnom prostoru poricanje često manifestira kroz osporavanje pravne kvalifikacije genocida, na TikToku dominiraju sadržaji koji afirmativno predstavljaju osuđene ratne zločince, nerijetko uz elemente simboličkog trijumfalizma. S obzirom na to da ovu

⁴³ Massey S. „The Bosnian genocide and the “Continuum of Denial”, str. 113.

⁴⁴ UN, *Borba protiv poricanja Holokausta i genocida*, predgovor.

⁴⁵ Džananović, "Od klasifikacije do trijumfalizma (posljednje etape genocida nad Bošnjacima)", str. 65-66.

⁴⁶ Pajević, *Obavještajne studije*, str. 329.

⁴⁷ Inicijativa mladih za ljudska prava, *Stanje poricanja: Srbija*.

platformu primarno koristi mlađa populacija, takvi narativi otvaraju pitanje dugoročne normalizacije negiranja među novim generacijama.⁴⁸

U periodu od 2000. do 2015. godine zvanični diskurs Ruske Federacije o zločinima u Srebrenici bio je relativno usklađen s međunarodnim konsenzusom, pri čemu je događaj u javnim istupima prepoznavan kao genocid, dok su negatorski narativi ostajali marginalni i ograničeni na periferni medijski prostor. Prekretnicu je predstavljala konferencija održana 2009. godine na Ruskoj akademiji nauka u Moskvi, koja je otvorila prostor za institucionalno artikulisanje revizionističkih stavova ruskih i srbijanskih akademskih aktera. Time je došlo do vidljivog pomaka u diskursu i postepene legitimizacije reinterpretacija unutar akademskog okvira.⁴⁹

Institucionalno poricanje u Srbiji povezano je s dominantnim obrascima državne politike sjećanja, obilježenim revizionizmom i relativizacijom odgovornosti za zločine iz devedesetih godina. Vaninstitucionalno poricanje manifestira se prvenstveno u medijskom i javnom prostoru, gdje ga artikuliraju različiti društveni akteri, uključujući pojedine akademske, političke i ideološke krugove, kao i osobe povezane s ratnim zločinima. Iako formalno odvojene, ove dvije razine poricanja međusobno su povezane, budući da se javni narativi oslanjaju na širi politički kontekst u kojem se reinterpretacija prošlosti normalizira kroz zvanični diskurs. Narativi poricanja prisutni su među različitim političkim akterima, kako u vlasti tako i u opoziciji. Pojedini funkcioneri osporavaju pravne kvalifikacije zločina ili relativiziraju sudski utvrđene činjenice, dok javna afirmacija osuđenih počinilaca dodatno doprinosi normalizaciji takvih stavova. Ova rasprostranjenost ukazuje da poricanje ne predstavlja marginalnu pojavu, već širi političko-diskurzivni obrazac koji otežava procese suočavanja s prošlošću i uspostavljanje javne odgovornosti.⁵⁰

Medijska zloupotreba ratnih zločinaca neminovna je s obzirom na visok nivo medijske i društvene polarizacije u Srbiji. Kao što je slučaj više od dve decenije unazad, osuđeni ratni zločinci nisu izostali sa medijske scene ni tokom 2024. godine. Učestalim davanjem prostora u medijima osuđenim zločincima dolazi do redovne manipulacije i do relativizacije i negiranja počinjenih zločina uz višestruka kršenja Kodeksa novinara Srbije.⁵¹

U Srbiji je uobičajena pojava da počinioци ratnih zločina javno nastupaju kao U javnom prostoru Srbije zabilježeni su slučajevi u kojima se osobe povezane s ratnim zločinima pojavljuju u medijima kao komentatori vojnih i političkih pitanja, pri čemu se njihov procesni ili sudski status rijetko problematizira. Takvi nastupi često uključuju reinterpretacije sudski utvrđenih činjenica ili umanjivanje razmjera zločina, čime se doprinosi relativizaciji odgovornosti. Na primjer, pojedini bivši visoki zvaničnici iz ratnog perioda, protiv kojih su vođeni ili se vode krivični postupci, u televizijskim emisijama

⁴⁸ Tomić i Mocević, "Primjeri slavljenja presuđenih ratnih zločinaca inegiranja genocida na TikTok-u", str. 19.

⁴⁹ Гуськова „Международный трибунал по бывшей Югославии: Деятельность, результаты, эффективность“, str. 173.-299.

⁵⁰ Đurović i Milosavljević, *Stanje poricanja*, str. 4.-5.

⁵¹ Kodeks novinara Srbije, preuzeto sa: <https://savetzastampu.rs/dokumenta/kodeks-novinara-srbije/>

iznose procjene o događajima u Srebrenici koje odstupaju od nalaza međunarodnih sudova, uključujući tvrdnje o smanjenom broju žrtava ili drugačijoj strukturi odgovornosti. Ovakvi javni istupi ukazuju na širi obrazac normalizacije revizionističkih interpretacija u medijskom prostoru.⁵²

Dok su malobrojni mediji zadržali kritički pristup temama poput ratnih zločina, tabloidni listovi, kao što su *Informer*, *Kurir*, *Večernje Novosti*, *Politika*, *Srpski telegraf* i *Alo*, tendenciozno pružaju prostor osuđenim počiniocima ratnih zločina kao sagovornicima na širok spektar tema. Ovi mediji omogućavaju im nesmetano komentarisanje društveno-političke situacije u Srbiji i šire, gotovo bez pomena činjenice da su ti pojedinci osuđeni od strane međunarodnih sudova niti pitanja o njihovoj odgovornosti za počinjene zločine. Istraživanje NUNS-a pokazalo je da ovi mediji putem javnih nabavki godišnje ugovore poslove u vrijednosti od najmanje 108 miliona dinara. Prema Izvještaju o monitoringu poštovanja Kodeksa novinara Srbije u dnevnim novinama, koji je 2024. godine objavio Savjet za štampu, ovi mediji su ukupno prekršili Kodeks 2.579 puta.⁵³ Komisija za žalbe Savjeta za štampu donijela je 22 odluke u kojima je procjenjivala da li su ovi mediji prekršili Kodeks.⁵⁴

Frekventnost javnih istupa koji relativiziraju ili osporavaju ratne zločine bila je naročito izražena tokom prethodne godine, u kontekstu usvajanja Rezolucije o genocidu u Srebrenici u Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija. Tim povodom su se u javnom prostoru oglašavali brojni akteri, često osporavajući legitimnost Rezolucije ili dovodeći u pitanje njene implikacije. Istovremeno, značajan broj medijskih gostovanja osoba povezanih s ratnim zločinima ne odnosi se direktno na ratne događaje iz devedesetih, već na savremene političke i međunarodne teme. U tim kontekstima, ovi akteri se u pojedinim medijima predstavljaju kao relevantni analitičari ili politički komentatori, bez problematizacije njihove uloge u ratnim zbivanjima, čime se dodatno doprinosi normalizaciji revizionističkih narativa u javnom prostoru.⁵⁵

Mediji kao što su *TV Happy*, „*Večernje Novosti*“, „*Kurir*“ i „*Informer*“ često daju prostor ratnim zločincima da nesmetano promovisu svoje ideje i političke stavove bez jasne napomene o njihovoj osuđivanosti za ratne zločine. Ovi mediji omogućavaju ratnim zločincima da se pojavljuju kao simpatične ličnosti, legitimni politički akteri ili čak učesnici zabavnih programa, dok mediji poput *RTS-a*, „*Blica*“, *B92* i *Prve* uglavnom ignorišu ovu temu.⁵⁶

Strategije izbjegavanja suočavanja s krivicom i odgovornošću rasprostranjene su u javnom diskursu i ne ograničavaju se isključivo na državne zvaničnike ili službenu politiku sjećanja. Jedna od takvih strategija jeste načelo *tu quoque*, koje podrazumijeva

⁵² Inicijativa mladih za ljudska prava, *Stanje poricanja: Srbija 2022*, str. 17.-18.

⁵³ Na primjer, Najviše sredstava putem javnih nabavki dobile su **Večernje novosti**, i to nešto više od 21 milion dinara. Ukupan broj tekstova u kojima su **Večernje novosti** prekršile Kodeks novinara Srbije iznosi 328, prema posljednjem monitoringu Savjeta za štampu. Komisija za žalbe Savjeta za štampu tokom prošle godine odlučivala je dva puta o prekršaju Kodeksa, jednom za štampano izdanje i jednom za portal, i u oba slučaja je utvrđeno da je Kodeks prekršen. Cit. po. NUNS, „Više od 100 miliona dinara javnog novca za medije koji krše Kodeks“, 25.1.2025

⁵⁴ NUNS, Više od 100 miliona dinara javnog novca za medije koji krše Kodeks.

⁵⁵ Đurović i Milosavljević, *Stanje poricanja*, str. 14.

⁵⁶ Jerkov, *Kako govorimo o ratnim zločinima?*, str. 7.

relativizaciju zločina isticanjem stradanja vlastite grupe i tvrdnjom da su zločini nad srpskim stanovništvom sistemski zanemareni ili veći po razmjerama. Ovakav pristup prisutan je, između ostalog, u komemorativnim praksama koje se vremenski podudaraju s obilježavanjem godišnjice genocida u Srebrenici. Poricanje i izbjegavanje odgovornosti pojavljuju se i kroz širenje konteksta, pri čemu se pojedinačni zločini stavljaju u okvir svih zločina tokom ratova devedesetih, čime se gubi njihova specifičnost. Sličan obrazac generalizacije ogleda se u tvrdnjama da o ratovima ne postoji dovoljno pouzdanih saznanja, što otvara prostor za sumnju i alternativne interpretacije, uprkos obimnoj sudskoj i dokumentarnoj građi.⁵⁷

Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), Sud Bosne i Hercegovine i sudovi u Srbiji osudili su više od pedeset osoba na više od 700 godina zatvora za zločine počinjene u Srebrenici. Od dvadeset presuda MKSJ-a za zločine počinjene u Srebrenici, sedam uključuje i presude za zločin genocida. Sud BiH donio je 25 presuda za zločine počinjene u Srebrenici, od čega je trinaest za zločin genocida. U Republici Srbiji doneseno je pet presuda koje se odnose na Srebrenicu, uključujući presude za ratne zločine protiv civilnog stanovništva i kršenje zakona i običaja ratovanja.⁵⁸

Međunarodni sud je 2007. godine potvrdio raniju presudu MKSJ-a da su zločini počinjeni u Srebrenici imali razmjere genocida. Podršku ovim presudama pružila je Međunarodna komisija za nestale osobe (ICMP), koja je u procesu identifikacije srebreničkih žrtava primjenjivala napredne metode DNK analize.⁵⁹

Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, predano, savjesno proučava, istražuje i dokumentira genocid počinjen u Bosni i Hercegovini tokom proteklog rata. Rad ovog Instituta može se uporediti s djelovanjem Simona Wiesenthala, poznatog lovca na naciste, koji je čitav svoj život posvetio dokumentiranju genocida i borbi za pravdu za žrtve. Upravo je Wiesenthal dao snažan poticaj novinaru Royu Gutmanu da 1993. godine napiše svoju poznatu knjigu o genocidu u Bosni i Hercegovini, pod naslovom Svjedok genocida. „Svima nam je potreban alibi kako bismo mogli reći da nismo šutjeli, da smo informisali ljude, da smo učinili sve što je bilo moguće kako bi javnost saznala istinu o onome što se dogodilo.“⁶⁰

Proces borbe za pravdu i uspostavljanje Memorijalnog centra Srebrenica u najvećoj mjeri su nosili preživjeli genocida i članovi porodica žrtava, koji su istovremeno bili suočeni s dugotrajnim traumatskim posljedicama. Na inicijativu udruženja Majke Srebrenice, međunarodna zajednica je, kroz djelovanje Ureda visokog predstavnika

⁵⁷ Gordy, *Guilt, Responsibility, and Denial*, str. 110.

⁵⁸ Memorijalni centar Srebrenica, „Genocid u Srebrenici“.

⁵⁹ ICMP-ov sistem laboratorija za DNK analizu, uspostavljen 2001. godine, omogućio je identifikaciju gotovo 7.000 od 8.000 osoba nestalih u julu 1995. godine. Analiza DNK pokazala je i koliko su počinioči nastojali prikriti zločine, s posmrtnim ostacima pojedinih žrtava pronađenim u tri do četiri različite masovne grobnice, često udaljene kilometrima. Na MKSJ-u je procesuirano 20 osoba, dok se 56 izjašnjavalo pred Sudom BiH, što je rezultiralo četvoro doživotnih zatvora i 36 drugih kazni. Uz ICMP-ovu podršku, organi u BiH identificirali su oko 75% od 30.000 nestalih tokom sukoba 90-ih godina, dok se još oko 7.500 osoba vodi kao nestalo, uključujući približno 1.000 žrtava genocida u Srebrenici. Glavni izazov ostaje pronalazak skrivenih grobnica, jer protok vremena smanjuje broj svjedoka s relevantnim informacijama. Cit. po. Međunarodna komisija za nestale osobe (ICMP), "ICMP i genocid u Srebrenici".

⁶⁰ Halilović., "Ćosićev rat", str. 101.

(OHR), osnovala Memorijalni centar s ciljem organizacije kolektivnih dženaza i institucionalnog obilježavanja godišnjice genocida. Tokom dvadeset i pet godina postojanja, uloga Memorijalnog centra značajno je evoluirala, te je prerastao u važno mjesto izložbenih, edukativnih i memorijalnih aktivnosti posvećenih genocidu. Danas Memorijalni centar Srebrenica funkcioniše i kao relevantno središte domaćih i međunarodnih naučnih istraživanja, kao i akademskih skupova posvećenih pitanjima genocida, sjećanja i tranzicijske pravde.⁶¹

3. Genocidni trijumfalizam i manipulacija narativom

Veličanje počinilaca genocida i svirepih zločina može predstavljati nepremostivu prepreku kada govorimo o prepoznavanju odgovornosti; i dodatno ih osposobiti da podstaknu još više mržnje i nasilja. Glorifikacija relativizira razliku između počinilaca i žrtava te podstiče afirmaciju zločinačkih postupaka da svoje prošle postupke smatraju pozitivnim i pohvalnim, čime povećava rizik od potencijalnog počinjenja ovakvih krivičnih djela u budućnosti. Poricanje genocida i Holokausta pretvara počinitelje i ratne zločince u heroje i heroine. Sije strah, nepovjerenje i mržnju. Dijeli ljude, zajednice i države. Ne dozvoljava iscijeljenje i empatiju. Isto tako podriva sudske odluke koje su donesene i stoga podriva pravdu. Ovo je suprotno od onoga što je potrebno društvima koja su doživjela sukob i imaju u naslijeđu iskustvo svirepih zločina. To je neprihvatljivo i mora se osuditi.⁶²

Elie Wiesel ukazuje na sklonost velikih sila da u kriznim i konfliktnim situacijama zauzimaju distanciran i pasivan stav. Prema Wieselovom shvatanju, takav odnos proizlazi iz pogrešne percepcije veličine i moći države. On naglašava da se veličina nacije ne može mjeriti isključivo njenom vojnom snagom, već prije svega njenom sposobnošću i spremnošću da djeluje u skladu s etičkim načelima. Upravo ta etička dimenzija, prema Wieselovom stavu, predstavlja ključni kriterij civiliziranosti društva, jer bez aktivne primjene moralnih vrijednosti politička moć gubi legitimnost i humanistički smisao.⁶³

Umjesnijom se čini ocjena jednog veterana CIA-e, koji je nedugo nakon pada Srebrenice kazao: "Vladi koja želi nešto poduzeti i najmanji će dokaz poslužiti kao poticaj za akciju. Vladu koja ne želi djelovati neće pokrenuti ni najbriljantnija obavještajna analiza."⁶⁴ Negatori i oni koji veličaju počinioce genocida postaju glasniji i aktivniji kada je međunarodni pravni i politički poredak slab, pasivan ili neefikasan. Drugim riječima, što su institucije međunarodnog prava i politike slabije u sprovođenju politike, pravde i normi, to poricanje genocida i glorifikacija zločina jače dominiraju javnim diskursom. Ovo pokazuje koliko je važno jačati međunarodne institucije i mehanizme odgovornosti kako bi se spriječilo da destruktivni narativi nadvladaju pravnu i moralnu dimenziju društva. Što je međunarodni pravni i politički poredak slabiji, manje vidljiv i pasivniji, to su negatori i trijumfalisti genocida snažniji, vidljiviji i glasniji.

Etnonacionalizam u politici ima dugu historiju manipuliranja etničkim podjelama u cilju prikrivanja nedostatka ili neuspjeha u politikama ili za aktivno promoviranje secesionističkih platformi. Nekompetentnost autoriteta na svim nivoima upravljanja u

⁶¹ Hasanović i Petrila, *Metodologija i smjernice za intervju usmene historije*, str. 5.

⁶² UN, *Borba protiv poricanja Holokausta i genocida*, predgovor.

⁶³ Hukanović, *Deseta vrata pakla*, str.

⁶⁴ Pajević, *Obavještajne studije*, str. 623.

Bosni i Hercegovini za suočavanje sa krizama i geopolitičkim promjenama dodatno je ubrzala procese normaliziranja ekstremizma.⁶⁵

U okviru studija genocida široko je prihvaćeno da genocid prolazi kroz niz faza⁶⁶ - obično deset, od klasifikacije do negiranja. Međutim, u slučaju posljednjeg genocida nad Bošnjacima, istraživači su bili primorani naći ime za dodatnu fazu: genocidni trijumfalizam. Ovaj koncept je uveo profesor Hariz Halilovich, bošnjačko-australski akademik sa RMIT Univerziteta u Melbourneu.

Polazeći od uočenih obrazaca ponašanja u postgenocidnom društvenom kontekstu, bosansko-australski istraživač Hariz Halilovich konceptualizirao je termin „trijumfalizam“, ističući da se, barem u slučaju genocida u Bosni, može govoriti o dodatnoj, jedanaestoj fazi u okviru Stantonove tipologije. Prema ovom stanovištu, u situacijama u kojima genocid ostane adekvatno nekažnjen, razvija se specifična postgenocidna dinamika u kojoj dolazi do transformacije diskursa: umjesto poricanja počinjenih zločina, akteri uključeni u njihovo izvršenje, kao i političke i ideološke strukture koje su ih podržavale, pristupaju njihovoj otvorenoj afirmaciji. Takva faza podrazumijeva glorifikaciju počinilaca, simboličko i javno slavljenje njihovih djela, degradaciju i ponižavanje preživjelih, podizanje memorijalnih obilježja u čast počinilaca na mjestima zločina, te institucionalizaciju kulture koja zločin interpretira kao kolektivni uspjeh ili „trijumf“. ⁶⁷

Halilovich ga definiše na sljedeći način: „Ova kultura genocidnog trijumfalizma nadilazi negiranje genocida - tradicionalno prihvaćeno kao završnu fazu genocida. U Srbiji i entitetu pod srpskom kontrolom u Bosni i Hercegovini (Republika Srpska), genocid u Srebrenici se ne samo negira - on se slavi, a njegovi počinioči se veličaju, dok se Bošnjaci koji se vraćaju u svoje prijeratne domove suočavaju s poniženjem i degradacijom.“ Profesor Halilović dalje objašnjava da ovaj trijumfalizam nije izolovan, već da je često dio koordiniranih institucionalnih napora da se konstruiše alternativni historijski narativ. Ti naponi uključuju: (1) Slavljenje neustavnih datuma poput 9. januara („Dan Republike Srpske“), uprkos sudskim presudama koje zabranjuju njegovo obilježavanje; (2) Izgradnju spomenika u čast ratnim zločincima, čak i na lokacijama bivših koncentracionih logora, poput Trnopolja kod Prijedora; (3) Potkopavanje presuda MKSJ-a i reinterpretaciju osuđenih ratnih zločinaca kao heroja.⁶⁸

Godine 2010. pravosnažno osuđeni ratni zločinac iz Višegrada, Mitar Vasiljević, pušten je na prijevremenu slobodu od strane Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu

⁶⁵ Halilović i Veljan, *Research in gethno-national extremism in Bosnia and Herzegovina*.

⁶⁶ Gregory H. Stanton originalno je predstavio rad 1996. pod nazivom “The Eight Stages of Genocide” (“Osam faza genocida”) u State Departmentu. Dvije faze dodane su u ažuriranju modela: diskriminacija i progoni. Genocid je proces koji se razvija u 10 faza koje su predvidljive, gdje se u svakoj fazi preveniraju mjere koje ga mogu zaustaviti. Proces nije linearan – faze se mogu desiti istovremeno: (1) razvrstavanje (klasifikacija), (2) označavanje (simbolizacija), (3) diskriminacija, (4) dehumanizacija, (5) organizacija, (6) polarizacija, (7) priprema, (8) progoni, (9) istrebljenje i (10) poricanje. detaljno objašnjeno u Pajević, *Obavještajne studije*, str. 326.-329.

⁶⁷ Halilovich H., “Globalization and Genocide,” in A. Faraymand, ed., *Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance* (New York: Springer, 2018), 2498; cit. po. Karčić, „Triumphalism“, str. 100.

⁶⁸ Borčak., *Smjernice za tačno izvještavanje i govorenje o genocidu u Srebrenici*, str. 25.

Jugoslaviju (ICTY). Po dolasku u Višegrad dočekan je kao heroj. Kolona automobila kretala se od Sarajeva prema Višegradu, a u centru grada organizovan mu je svečani doček. Okupile su se stotine mještana sa srpskom nacionalističkom ikonografijom, uz prisustvo posebno angažovanih trubača iz srbijanskog grada Užica.⁶⁹

Uz ove državne akcije institucionalizovanog trijumfalizma, društveni izrazi trijumfalizma su široko rasprostranjeni. To uključuje murale osuđenih ratnih zločinaca širom Srbije, prodaju robe koja veliča srpske kolaboratore nacista i ratne zločince odgovorne za genocid nad Bošnjacima tokom 1990-ih, kao i u Drugom svjetskom ratu, te javna pojavljivanja osuđenih ratnih zločinaca u popularnim zabavnim emisijama i rijaliti programima.⁷⁰

Drugi izrazito vidljivi oblici trijumfalizma prisutni su u popularnoj muzici. Tokom genocidnog nasilja nad bošnjačkim muslimanima, srpska nacionalistička muzika predstavljala je jedno od ključnih sredstava mobilizacije masa. (Ovo je jedan od elemenata koji je ovaj genocid dijelio s genocidom u Ruandi, poput sistematske upotrebe seksualnog nasilja.) Dotad nepoznati lokalni folk pjevači ubrzo su stekli popularnost zahvaljujući anti-muslimanskim i nacionalističkim pjesmama.⁷¹

Vjerovatno najuočljiviji dokaz trijumfalizma predstavljaju spomenici i memorijali podignuti u čast počinilaca širom Republike Srpske. Spomen-obilježja izgrađena su za pripadnike Vojske Republike Srpske i policijskih struktura, odnosno za neposredne izvršioce genocidnog nasilja nad Bošnjacima i bosanskim Hrvatima. Ova memorijalizacija počinilaca često je namjerno locirana na područjima gdje su počinjeni masovni zločini nad bošnjačkim stanovništvom. Prijedor, grad u sjeverozapadnoj Bosni i Hercegovini koji je postao sinonim za koncentracione logore i masovne grobnice, predstavlja paradigmatičan primjer memorijalnog trijumfalizma.⁷²

Antiteza istine je laž, koja se često širi putem propagande. „Virus televizije“, prisjeća se ambasador Zimmermann, „širio je etničku mržnju poput epidemije.“⁷³

Slobodan Milošević je usmjeravao svoju propagandnu mašineriju prema međunarodnoj zajednici i uspješno je uvjeravao zapadne donosioce vanjske politike u neistine poput tvrdnje da je rat prouzrokovan „drevnom etničkom mržnjom“, da su sve strane u sukobu u suštini „zaraćene frakcije“ podjednako odgovorne za počinjene strahote, da je sukob „građanski rat“ koji ne uključuje Srbiju, te da je bosanska vlada sklona ubijanju

⁶⁹ Karčić, „Triumphalism“, str. 100.

⁷⁰ Borčak., *Smjernice za tačno izvještavanje i govorenje o genocidu u Srebrenici*, str. str. 26.

⁷¹ Karčić, „Triumphalism“, str. 102.-103.

⁷² Karčić, „Triumphalism“, str. 103.

⁷³ Prema riječima ambasadora Zimmermanna: „Oni koji tvrde da ‘drevna balkanska neprijateljstva’ objašnjavaju nasilje koje je zahvatilo i uništilo Jugoslaviju zanemaruju moć televizije u službi službeno poticane rasističke propagande.“, cit. po. Scharf and Williams, „Functions of Justice and Anti-Justice in the Peace-Building Process“, str. 166.

vlastitih civila kako bi izazvala međunarodnu simpatiju i intervenciju.⁷⁴ Usvajanje ovih neistina u velikoj mjeri je potkopalo uticaj norme pravde.⁷⁵ U okviru totalitarne hijerarhije, sloboda i ideologija vođe predstavljaju ključne elemente u organizaciji i upravljanju državom.⁷⁶ Na primjer, Arendt u djelu *O laži* naglašava da je laž postala konstitutivni element njemačkog nacionalnog karaktera. Najuspješnija i najraširenija laž bila je parola o „sudbonosnoj borbi njemačkog naroda“ (njem. *der Schicksalskampf des deutschen Volkes*), koju su, prema dostupnim izvorima, kreirali Hitler ili Goebbels.⁷⁷

Od svih bivših jugoslovenskih republika, Bosna i Hercegovina pretrpjela je najveći broj žrtava, pri čemu su Bošnjaci bili najviše pogođeni, kako u smislu sistematskog ciljanog nasilja, tako i u pogledu brojčanih gubitaka.⁷⁸ Bosna i Hercegovina bila je etnički raznolikija od bilo koje druge republike, što je izazivalo snažnu netrpeljivost među nacionalistima, budući da je predstavljala multireligijsku civilizaciju koja, uprkos unutrašnjim razlikama, pokazivala sposobnost zajedničkog života ljudi različitih vjera i etničkih grupa, čime je podrivala etnonacionalističku ideologiju.⁷⁹

Počinioci genocida javno se afirmiraju i prihvataju kao društveno priznate ličnosti. Mjesta masovnih zločina onemogućena su za adekvatnu memorijalizaciju i komemoraciju, dok se istovremeno na tim istim lokacijama podižu spomenici u čast počinilaca. Vlasti bosanskih Srba koriste obrazovni sistem za konstruiranje kontranarativa u kojem se odgovornost za masovne zločine prikazuje kao ravnomjerno raspodijeljena. U nastavnim programima ne postoje lekcije o genocidu u Srebrenici niti o opsadi Sarajeva. Pojedine ranije mjere koje su djelimično priznavale zločine protiv čovječnosti počinjene od strane Srba, poput Izveštaja Komisije za Srebrenicu iz 2004. godine, naknadno su poništene ili potisnute.⁸⁰

4. Uticaj negiranja genocida i trijumfalizma na sigurnost Bosne i Hercegovine

Poricanje i iskrivljavanje Holokausta i genocida prouzrokuju mnoge štetne posljedice koje utiču na pojedince, zajednice i društva koja su ih proživjela ili koja žive s njima u naslijeđu. Poricanje najtežih zločina iz prošlosti je također znak upozorenja na krhkost društva i na potencijal za nasilje.⁸¹ Negiranje nije suštinski element genocida niti ga nužno prati, bilo kao njegova „faza“ ili na drugi način. Kako u antičkim vremenima tako i u savremenijem periodu, brojni počinioci su otvoreno isticali svoje genocidne radnje, a ponekad ih i preuveličavali radi postizanja efekta zastrašivanja.⁸² Fenomen

⁷⁴ Za sveobuhvatno obaranje mita o „drevnoj etničkoj mržnji“, vidi Donia & Fine, *Bosnia-Hercegovina*. Za sažetije obaranje mita, vidi Geyer, *How the Conscience of the West Was Lost*, str. 91-95.

⁷⁵ Scharf and Williams, „Functions of Justice and Anti-Justice in the Peace-Building Process“, str. 166.-167.

⁷⁶ Arendt, *Izvori totalitarizma*, str. 376

⁷⁷ Arendt, *O zlu: neka pitanja moralne filozofije*, str. 53.

⁷⁸ Bringa, *Being Muslim the Bosnian way*, str. 29.

⁷⁹ Sells, „The construction of Islam in Serbian religious mythology and its consequences“, str. 56.

⁸⁰ Karčić, „Triumphalism“, str. 108.

⁸¹ UN, *Borba protiv poricanja Holokausta i genocida*.

⁸² Theriault, „Is denial the final stage of genocide?, str. 12.

genocida kao proces⁸³ koji je, kad je riječ o Bosni i Hercegovini, započeo u istočnoj i sjeverozapadnoj Bosni 1992. godine, nastavio se tokom rata i kulminirao i kristalizirao se u Srebrenici 1995. godine. Iz sociološke perspektive „genocid u Bosni još uvijek traje sistemskim ustavnim negiranjem političara u bosanskom entitetu Republike Srpske da se dogodio“.⁸⁴

Ukoliko se zadrži teorijski okvir faznog pristupa, uočljivo je da u Stantonovom modelu „Deset faza genocida“ nedostaje etapa koja se može označiti pojmom konsolidacije. Genocid se može smatrati konsolidovanim onda kada posljedice njegove destruktivne faze postanu trajne i institucionalno učvršćene. Posebno dolazi do izražaja u situacijama kada preživjela grupa reafirmira svoje kolektivno postojanje, uprkos namjeri njenog brisanja, što dodatno podstiče aktere da konsolidaciju tretiraju kao mehanizam osiguranja dugoročnih rezultata genocidnog projekta, čak i u kontekstu suđenja i međunarodnih osuda. Konsolidacija se manifestira kroz integraciju teritorija žrtava u politički i simbolički prostor počinilaca, putem demografskih promjena, uništavanja ili prenamjene kulturnog naslijeđa te nametanja novih toponima i historijskih narativa. Dodatno, obuhvata ekonomsku integraciju ekspropriisane imovine, čime se otežava identifikacija njenog porijekla, kao i održavanje žrtvene populacije u stanju trajne nesigurnosti koje ograničava njen oporavak. Negiranje genocida, prijetnja obnovom nasilja i druge strategije institucionalnog i simboličkog učvršćivanja predstavljaju ključne mehanizme ovog procesa.⁸⁵

Negiranje genocida često je isprepleteno s genocidnom namjerom, bilo kroz prikriveno odobravanje poricanog genocida, bilo kroz djelovanje „istinskih vjernika“ čije je negiranje ukorijenjeno u dubljim destruktivnim ideološkim i epistemološkim opredjeljenjima. U takvim slučajevima, negiranje predstavlja mehanizam racionalizacije nasilja nad ciljanim grupama, koji omogućava akterima da zadrže iluziju vlastite moralne ispravnosti, uprkos tome što se na deklarativnom nivou mogu neiskreno pozivati na antinasilne i antiopresivne stavove.⁸⁶

Tokom samog rata, muslimanski vjerski službenik Mustafa Spahić izjavio je da su „muslimani Bosne novi Jevreji Evrope“. Nakon rata, referiranje na Holokaust kroz pojam genocida postalo je nova osnova narativa nacionalnog identiteta Bosne.⁸⁷ Kako je to uočila hrvatska spisateljica Slavenka Drakulić: "I odjednom, u tom mršavom, očajnom čovjeku iza bodljikave žice, svijet nije prepoznao muslimana, već ljudsko biće. Slika, riječi 'koncentracioni logor' i 'Holokaust' konačno su preveli pravo značenje izraza 'etničko čišćenje'. Napokon su ljudi na Zapadu počeli shvatati šta se dešava. Odjednom je bilo jasno da Evropa nije naučila lekciju, da se historija uvijek ponavlja i da je neko uvijek – Jevrej.

⁸³ Vidi: Bećirević, *Na Drini genocid*,

⁸⁴ Vidi: Basic et al., "Ideology of Neo-fascism, Education, and Culture of Peace.", str. 1-20.; Bećirević, *Na Drini genocid*; Bašić, "Definicije počinitelja ratnog nasilja i žrtve", str. 49.

⁸⁵ Theriault, "Is denial the final stage of genocide?", str. 19.-20

⁸⁶ Ibid, str. 13.

⁸⁷ Ali and Lifschultz, introduction to Why Bosnia? Xxi; cit. po. Campbell, *National Deconstruction*, str. 8.-9.

Kada se jednom ukorijeni pojam 'drugačij' (engl. *otherness*), nezamislivo postaje moguće."⁸⁸

Latinska izreka kaže: *Abusus abusum invocat*. - Jedna greška vuče drugu za sobom. Uvažavajući ovu stvarnost, sa pravom nas Borčak upozorava da sa preciznošću koristimo vokabular i činjenice u javnom govoru. Tako ova autorica navodi kakve sve posljedice nastaju kada mediji recikliraju netačnu i iskrivljenu, ali sveprisutnu frazu o „8000“ „muslimanskih“ „muškaraca i dječaka“ ubijenih u Srebrenici. Osam hiljada? Ubijeno je najmanje 8372, a činjenica da se mnogi i dalje vode kao nestali čini ovu razliku veoma važnom.⁸⁹

Stabilnost diskursa o Balkanu zasniva se na jasnoj distinkciji prostora i vremena između „Balkana“ i „Zapada“, ali ta stabilnost može biti održana samo dok se izbjegava predstavljanje ratnih sukoba kao „genocida“. Kvalificiranje ponašanja Srbije prema „bosanskom“ ili „muslimanskom bosanskom“ stanovništvu kao genocida značilo bi njegovo uključivanje u politički diskurs koji otvara pitanje dugotrajne ljudske i pravne odgovornosti.⁹⁰ Nazivati genocid u Srebrenici „masakrom“ je činjenično netačno i štetno na više nivoa. To pogrešno predstavlja prirodu, razmjere i pravnu i naučnu klasifikaciju zločina.⁹¹ Najjasniji neposredni izazov balkanskom diskursu u vezi sa diskursom o genocidu dogodio se na nivou etičke odgovornosti.⁹²

Danas čest oblik negiranja genocida podrazumijeva njegovu lokalizaciju isključivo na Srebrenicu, uz tvrdnje da se genocid ne može primijeniti na druge lokacije jer ga samo međunarodni sudovi tako klasifikuju. Ova tvrdnja je netačna i iskrivljuje historijsku stvarnost. Iako su MKSJ i MSP potvrdili genocid u Srebrenici, sudovi u Njemačkoj utvrdili su genocid i u drugim mjestima u Bosni, poput Doboja, Foče, Kotor Varoša i Osmaka, a Evropski sud za ljudska prava (2007) potvrdio je legitimitet njemačke presude. Sudovi u Bosni također su presudili genocid u Prijedoru, sve prema strogoj pravnoj proceduri. Čak i bez ovih presuda, ideja da genocid postoji samo ako ga međunarodni tribunal prizna je pogrešna; genocidi u Ruandi, Kambodži i drugim slučajevima dokazuju da formalno priznavanje nije preduvjet za klasifikaciju zločina. Hamza Karčić ovaj oblik poricanja naziva „negiranjem kroz lokalizaciju“. Emir Suljagić ističe da se događaji iz jula 1995. nisu desili u vakuumu, već su bili dio šireg historijskog, društvenog, političkog i vojnog konteksta.⁹³

Profesor Nijaz Duraković je na početku svoje knjige *Prokletstvo Muslimana* napisao: „Ovu knjigu posvećujem svima onima koji nevino stradaše u sramnoj agresiji na Bosnu i Hercegovinu i koje su žrtve naci-fašističkog terora“. Zatim, Duraković zaključuje da je agresija na BiH bila davno i unaprijed planirana i „nikakav maestro politike ili pehlivan političkog mešetarenja i pregovaranja nije mogao iznuditi i polučiti nekakvo radikalno drugačije rješenje.“⁹⁴

⁸⁸ Drakulic S., *The Balkan Express: Fragments from the Other Side of the War*, W. W. Norton and Company, New York, 1993, str. 3.; cit. po. Campbell, *National Deconstruction*, str. 10.

⁸⁹ Borčak, *Smjernice za tačno izvještavanje i govorenje o genocidu u Srebrenici*, str. 4.

⁹⁰ Hansen, *Security as Practice*, str. 98.

⁹¹ Borčak M., *Smjernice za tačno izvještavanje i govorenje o genocidu u Srebrenici*, str. 6.

⁹² S12038, 102. Kongres, 10. august 1992; Hansen, L. *Security as Practice*, str. 99.

⁹³ Borčak, , *Smjernice za tačno izvještavanje i govorenje o genocidu u Srebrenici*, str. 10.-11.

⁹⁴ Duraković, *Prokletstvo Muslimana*, str. 8.

Garding bilježi da je rat u Bosni i Hercegovini bio jedan od najsmrtonosnijih sukoba u Evropi nakon Drugog svjetskog rata.⁹⁵ Anthony Giddens u djelu "Sociologija" bilježi: "U ratu koji je u Bosni i Hercegovini počeo 1992. između Srba, Hrvata i Muslimana, Srbi su proveli etničko čišćenje muslimanske populacije. Hiljade muškaraca su otjerane u koncentracijske logore, a Muslimanke su sistemski silovane."⁹⁶

Procjenjuje se da je u ratu poginulo oko 100.000 osoba, dok je približno polovina ukupnog stanovništva bila raseljena. Dodatno, procjenjuje se da je više od 20.000 žena i djevojaka pretrpjelo seksualno nasilje.⁹⁷ Istraživačko-dokumentacioni centar navodi da je u ratu u BiH od 1992. do 1995. godine poginulo ukupno 97.207 osoba. Od tog broja, 64.036 su Bošnjaci (Muslimani), 24.905 žrtava je srpske nacionalnosti, 7.788 Hrvata i 478 ostalih.⁹⁸

Stotine osoba iz Bosne i Hercegovine procesuirane su za ratne zločine pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) i domaćim sudovima. Godine 2016, MKSJ je osudio ratnog lidera bosanskih Srba Radovana Karadžića za genocid i ratne zločine. Tribunal je 2019. odbacio njegovu žalbu i povećao kaznu sa 40 godina na doživotnu robiju. Građani Hrvatske i Srbije također su optuženi za zločine počinjene tokom rata u Bosni i Hercegovini.⁹⁹

Nakon zločina počinjenih tokom Drugog svjetskog rata, Albert Bandura razvio je teoriju moralnog isključenja (moral disengagement), kojom objašnjava kako „obični“ pojedinci mogu počiniti teška nasilna djela kroz psihološke mehanizme koji umanjuju osjećaj lične krivice i moralne odgovornosti. Među tim mehanizmima, poput moralnog opravdanja, eufemističkog etiketiranja i premještanja odgovornosti, posebno su značajni u analizi međugrupnog nasilja i genocida, jer omogućavaju pojedincima i grupama da destruktivno ponašanje percipiraju kao moralno legitimno ili društveno prihvatljivo.¹⁰⁰

Dehumanizacija drugih naroda bila je jedna od ključnih strategija koju su mediji u Srbiji koristili tokom devedesetih godina. Prikazivanje tih naroda kao „drugih“ i manje vrijednih bilo je uobičajeno.¹⁰¹ Publicista Dragan Bursać ukazuje na specifičnu negativnu pojavu u pojedinim medijima koja dolazi iz Crne Gore koja ima za cilj relativizaciju i

⁹⁵ Garding, *Bosnia and Herzegovina: Background and U.S. Policy*, str. 3.

⁹⁶ Giddens, *Sociologija*, str. 257.

⁹⁷ Otprilike dvije trećine žrtava bili su Bošnjaci. Cit. po. Bassuener, "A Durable Oligarchy", str. 216-255.

⁹⁸ Kod Bošnjaka je stradalo više od 33.000 civila i 30.000 vojnika, kod Srba nešto više od 4.000 civila i gotovo 21.000 vojnika, a kod Hrvata 2.100 civila i 5.600 vojnika. Među pripadnicima ostalih naroda stradalo je 370 civila i nešto više od 100 vojnika. Najviše žrtava registrovano je u Sarajevu (13.756), a zatim u Srebrenici, Prijedoru, Zvorniku, Bratuncu, Foči, Vlasenici, Mostaru, Doboju, Višegradu, Banjaluci, Brčkom i Rogatici. Cit. po. BHRT, „Objavljen popis poginulih u ratu 1992-1995“.

⁹⁹ Garding, *Bosnia and Herzegovina: Background and U.S. Policy*, str. 3.

¹⁰⁰ Primjer toga je retorika Slobodana Miloševića, u kojoj je često pozivao na bitku na Kosovu iz 1389. godine, predstavljajući Srbe kao narod koji je stoljećima bio mučen od strane Osmanlija, i koji sada mora "vratiti čast" svojoj državi. Takva upotreba moralnih opravdanja može učiniti da obični, inače pristojni građani, postanu izvršioци zločina u ime ideologije, nacionalizma ili religijskih uvjerenja. Cit. po. Bandura, „Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities“, str. 193-209;

¹⁰¹ Jerkov, *Kako govorimo o ratnim zločinima?*, str. 22.

negiranje genocida počinjenog u Srebrenici.¹⁰² U obraćanju Narodnoj skupštini Republike Srpske, predsjednik ovog bh. entiteta Milorad Dodik je na posebnoj sjednici te iste Narodne skupštine, održanoj 18. 4. 2024. godine, tražio ime ijednog stradalog Bošnjaka u Srebrenici: “Stradali su oni koji su se probijali. To je vojnički posao bio da se probijaju kroz obruč. Za njima je išao jedan dio naroda ili ljudi koji su stradali...”¹⁰³ Ovaj oblik izkrivljivanja istine susrest ćemo kao jednu od faza u procesu dehumanizacije žrtava.

Pored obrazaca poricanja, problem je i generalna relativizacija koja zamagluje pitanje odgovornosti Srbije objašnjenjem da, čak i ako su snage kontrolisane i finansirane od strane državnih vlasti Srbije, tada Jugoslavije, počinile najveće zločine, oni nisu bili jedini počiniozi zločina. Sličan obrazac je i potpuna relativizacija uopštavanjem da su sve strane u ratu počinile zločine.¹⁰⁴ U knjizi o krivici i odgovornosti u Srbiji, Erik Gordi razlikuje brojne pristupe odgovornosti koji se kreću od veličanja zločina do različitih strategija izbjegavanja i relativizacije. Najpoznatiji primjeri veličanja ratnih zločina jesu glorifikacija Ratka Mladića kao heroja, kao i slogan „nož, žica, Srebrenica“ te drugi slogani i pjesme koji slave nasilje nad pripadnicima drugih etničkih grupa.¹⁰⁵

Nakon što je drugima nanosena teška patnja, postavlja se pitanje koji je psihološki odgovor koristan za obnovu narušenih međugrupnih odnosa i eventualno omogućavanje pomirenja? Nedavna istraživanja ukazuju na to da empatija — sposobnost da budemo pogođeni emocionalnim iskustvom drugoga¹⁰⁶ — predstavlja važan prediktor oprosta od strane grupe žrtava¹⁰⁷, kao i želje za pružanjem reparacija zbog nedjela vlastite grupe.¹⁰⁸ I oprost i reparacije, zauzvrat, doprinose obnovi odnosa obilježenih sukobom.¹⁰⁹ Ako se empatija prepoznaje kao poželjan i koristan emocionalni odgovor koji podržava procese pomirenja, postavlja se ključno pitanje: Koji socio-psihološki uslovi mogu potaknuti, a koji omesti osjećaj emocionalne pogođenosti patnjom koju je vlastita grupa nanijela drugima?

U situacijama nemoralnog ponašanja vlastite grupe, percepcija da je upravo ta grupa odgovorna za nanosenu štetu predstavlja nužan uslov za pojavu različitih emocija koje se temelje na pripadnosti grupi, uključujući empatiju. Ukoliko pojedinac ne prizna odgovornost vlastite grupe za počinjene nepravde, ne postoji psihološka osnova za doživljavanje bilo kakve emocionalne reakcije povezane s moralnim prijestupima grupe.¹¹⁰ Međutim, kada se članovi grupe podsjetu na odgovornost vlastite grupe za ozbiljnu štetu nanosenu drugima, oni mogu pokušati da odbrane vlastiti identitet i/ili grupu od osjećaja odgovornosti putem različitih psiholoških mehanizama. Jedan od takvih

¹⁰² Ikanović et al., *Izvještaj o negiranju genocida 2025*, str. 19.

¹⁰³ Detector Fact check: Dodikovo skupštinsko negiranje činjenica o genocidu u Srebrenici (Detektor.ba, 19. 4. 2024. godine, pristupljeno, 29. 6. 2025.); cit. po. Ikanović et al., *Izvještaj o negiranju genocida 2025*, str. 19.

¹⁰⁴ Gordy, *Guilt, Responsibility, and Denial*, str. 20

¹⁰⁵ Ibid, str. 90.

¹⁰⁶ Vetlesen, *Evil and Human Agency*.

¹⁰⁷ Vidi: Čehajić et al., “Forgive and forget?”, str. 351-368.

¹⁰⁸ Vidi: Čehajić & Brown, “Not in my name”, str. 195-212

¹⁰⁹ Halpern & Weinstein, “Rehumanizing the Other”, str. 561–583

¹¹⁰ Cohen, *States of denial*.

mehanizama jeste dehumanizacija žrtava.¹¹¹ Nedavna istraživanja Castana i Giner-Sorolle sugeriraju da svijest o odgovornosti vlastite grupe za patnju nanесenu drugima može potaknuti dehumanizaciju žrtava — naročito kroz umanјivanje percepcije njihove sposobnosti da osjećaju kompleksne, sekundarne emocije.¹¹² Ipak, ostaje otvoreno empirijsko pitanje kako je dehumanizacija žrtava, kao defanzivna strategija nakon nasilja, povezana s moralnom emocijom empatije.¹¹³ Isključivanje moralnih samosankcija u odnosu na nečovјečno ponašanje postaje sve izraženiji problem na individualnom i kolektivnom nivou. U nedavnoj knjizi pod nazivom *Everybody Does It, Gabor* (1994) dokumentira raširenost moralnog isključenja u svim segmentima društvenog života.¹¹⁴

Izložba Uјedinjenih nacija pod nazivom „Od riječi do nasilja: Životi iza polja smrti“, otvorena u јulu 2025. godine, predstavlja temelјnu analizu genocida u Srebrenici. Kroz multidisciplinarni pristup, izložba omogućava dublje razumijevanje uzroka i motiva koji su doveli do ovog tragičnog događaja.¹¹⁵ Rat u Bosni i Hercegovini i posljednji genocid nad Bošnjacima su emitovani uživo, u boјi, publici širom svijeta. Činjenice su bile dobro poznate. Jedno od pitanja koje se Bošnjacima najčešće postavlja jeste: „Kako se sve ovo moglo desiti, dok je cijeli svijet gledao?“ Kratak odgovor glasi: Dok ljudi žele pomoći, njihove vlade to vrlo često ne žele.¹¹⁶

Diener et al. ističu da јezik oblikuje obrasce mišljenja koji usmjeravaju postupke. Aktivnosti mogu dobiti različita značenja ovisno o načinu njihovog imenovanja, zbog čega se eufemistički јezik često koristi za prikrivanje štetnog ponašanja i smanjenje lične odgovornosti.¹¹⁷

Bandura ističe da јezik može djelovati kao instrument moralnog isključenja, budući da eufemističko imenovanje destruktivnih radnji omogućava njihovu percepciju kao tehničkih, rutinskih ili nužnih, a ne kao povreda temelјnih ljudskih prava. Takav diskurs predstavlja mehanizam racionalizacije nasilja i očuvanja pozitivne moralne samopercepcije uprkos kršenju osnovnih normi humanosti.¹¹⁸

Ipak, unutar Uјedinjenih nacija, napori da se Srebrenica komemorira suočili su se s neviđenim političkim otporom u poređenju s drugim rezolucijama memorijalnog karaktera, a negiranje genocida je nastavilo postojati.¹¹⁹ Napad na Rezoluciju ponovio je mnoge teme koje su diskurzivno korištene za podsticanje nacionalizma još od 1990-ih godina. Kadriranje Rezolucije unutar već postojećih narativa o međunarodnom antisrpskom djelovanju, zlonamјernosti Bošnjaka, trajnoj nacionalnoj ugroženosti, nelegitimnosti međunarodnih institucija te politiziranoј konceptualizaciji srpskih žrtava

¹¹¹ Bandura, „Social cognitive theory of moral thought and action“, str. 45–104

¹¹² Castano, & Giner-Sorolla, „Not quite human“, str. 804–818.

¹¹³ Čehajić et al. „What do I Care?“, str. 715.-716.

¹¹⁴ Bandura, „Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities“, str. 193.-194

¹¹⁵ UN, „From Words to Violence: Lives Behind the Field of Death“, Exhibit, preuzeto 15.7.2025. sa: <https://www.un.org/en/exhibits/exhibit/from-words-violence>

¹¹⁶ Borčak., *Smјernice za tačno izvještavanje i govorenje o genocidu u Srebrenici*, str. 15.

¹¹⁷ Diener et al., „Effects of altered responsibility, cognitive set, and modeling on physical aggression and deindividuation“, str. 328-337.

¹¹⁸ Bandura, „Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities“, str. 196.-199.

¹¹⁹ Gerstein and Karčić, „The United Nations General Assembly Resolution on Srebrenica and the Struggle Against Genocide Denial“, str. 5.

pružilo je pristupačan obrazac za legitimizaciju nacionalne kampanje protiv nje.¹²⁰ U martu 2023. godine, kako srpska vlada tako i lideri Republike Srpske započeli su direktan i javni napad na Rezoluciju. Serija nezavisnih izjava Milorada Dodika, Aleksandra Vučića, zamjenika premijera Srbije Aleksandra Vulina i predsjednika Narodne skupštine Republike Srpske Nenada Stevandića postavila je temelje kampanje protiv usvajanja Rezolucije.¹²¹ Ikanović et al. u *Izveštaju o negiranju genocida 2025* navode da tokom izvještajnog perioda od 1. juna 2024. do 30. maja 2025. godine, zabilježeno je ukupno 99 slučajeva negiranja genocida u javnom medijskom prostoru Bosne i Hercegovine i šire regije.¹²²

Negiranje genocida i genocidni trijumfalizam imaju direktne implikacije na unutrašnju koheziju Bosne i Hercegovine i dinamiku odnosa među konstitutivnim narodima, jer učvršćuju suprotstavljene političke narative i onemogućavaju minimalni konsenzus o temeljnim historijskim i pravnim činjenicama. U takvom ambijentu otežano je jačanje vladavine prava, budući da se osporavanjem presuda međunarodnih sudova relativizira autoritet pravosudnih institucija i normativni poredak na kojem počiva postdejtonska država. Posljedice su vidljive i u blokadama reformskih procesa, posebno onih koji zahtijevaju funkcionalnu institucionalnu saradnju i usklađivanje s pravnom stečevinom Evropske unije, uključujući reformu pravosuđa, jačanje mehanizama tranzicijske pravde i depolitizaciju javnih institucija. Diskurzivna instrumentalizacija ratne prošlosti dodatno usporava euroatlantske integracije, jer produbljuje nepovjerenje među političkim akterima i održava sigurnosne percepcije prijetnje unutar zemlje.

Na regionalnom planu, institucionalno tolerisanje ili političko legitimisanje narativa koji osporavaju sudski utvrđene činjenice o genocidu negativno utiče na odnose Bosne i Hercegovine i Srbije, jer proizvodi trajnu tenziju u bilateralnom dijalogu i otežava razvoj stabilnih, povjerljivih međudržavnih odnosa. Iako formalni diplomatski odnosi opstaju na niskom nivou, diskurzivne prakse koje relativiziraju odgovornost za najteže međunarodne zločine podrivaju procese pomirenja, otežavaju regionalnu saradnju i generiraju političke krize koje se periodično reflektiraju na sigurnosnu stabilnost šireg prostora Zapadnog Balkana.

5. Zaključak

Borba protiv negiranja genocida počinje u učionici. Mi o genocide moramo učiti mlade ljude i nove generacije.¹²³ Genocid nije „prošlost“. Posljednji genocid nad Bošnjacima nije stvar prošlosti. Mnogi počinioци i dalje su na slobodi, često čak zauzimaju pozicije moći u politici, policiji ili vojsci. Negiranje genocida i trijumfalizam su još uvijek

¹²⁰ Vidi: Wygnańska, „Between Political Myths, Dormant Resentments, and Redefinition of the Recent History.” str. 38–68.; Volčič, „The notion of “the West” in the Serbian national imaginary“, 155-175.

¹²¹ Gerstein and Karčić, „The United Nations General Assembly Resolution on Srebrenica and the Struggle Against Genocide Denial“, str. 21.

¹²² Ikanović et al. *Izveštaj o negiranju genocida 2025*, str. 8.

¹²³ Vidi o tome detaljnije u djelu: Omerović, *Genocid na Bošnjacima*.

prisutni - čak i u svjetskim parlamentima, akademskoj zajednici i medijima. Genocid je tema svakodnevnih razgovora, nikad zaboravljena, nikad prošla.¹²⁴

Institucionalizirano poricanje genocida i fenomen genocidnog trijumfalizma u Bosni i Hercegovini i regionu ne predstavljaju tek moralni ili historiografski spor, već ozbiljan sigurnosno-politički izazov koji direktno podriva vladavinu prava, autoritet međunarodnih i domaćih sudova te normativni poredak uspostavljen nakon Dejtonskog sporazuma. Delegitimizacija pravosnažnih presuda, glorifikacija osuđenih počinilaca i sistematska reinterpretacija činjenica ne ostaju u simboličkoj sferi, već proizvode strukturne rizike: normaliziraju revizionizam, potiču međugrupno nepovjerenje i slabe institucionalnu koheziju države. U takvom ambijentu tranzicijska pravda postaje fragmentirana, reformski procesi usporeni, a euroatlantske integracije opterećene političkom instrumentalizacijom prošlosti. Stoga održiva postkonfliktna stabilnost zahtijeva dosljednu primjenu međunarodnih i domaćih pravnih standarda, jačanje mehanizama odgovornosti te integraciju pravne, političke i društvene dimenzije suočavanja s prošlošću kao preduvjeta dugoročne regionalne sigurnosti.

Nažalost, borba protiv onih koji poriču genocid u Srebrenici jeste borba koja će se morati voditi godinama. Negatori genocida mogu biti neumorni. Ne bi trebalo da bude tako, ali jeste. A budući da jeste, to je borba koju vrijedi voditi i dobiti.¹²⁵

LITERATURA

Knjige i članci:

1. Abazović, M. *Državna bezbjednost*, Izmijenjeno i dopunjeno izdanje, FKKSS, Sarajevo, 2012.
2. Amnesty International, *Germany end Impunity Through Universal Jurisdiction*, Amnesty International Publications, London, 2008
3. Anderson, B. *Imagined communities: Reflections on the growth and spread of nationalism*, Verso, New York and London, 1983
4. Arendt, H., *Eichmann u Jeruzalemu: izvještaj o banalnosti zla*, Politička kultura, Zagreb 2002
5. Arendt, H., *Izvori totalitarizma*, Disput, Zagreb 2015.
6. Arendt, H., *O zlu: neka pitanja moralne filozofije*, Naklada Breza, Zagreb 2016.
7. Bandura, A. "Social cognitive theory of moral thought and action". In W. M. Kurtines & J. L. Gewirtz (Eds.), *Handbook of moral behaviour and development: Theory, research and applications*, Erlbaum, Hillsdale, NJ, 1990, str. 45–104
8. Bandura, A. „Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities“, *Personality and Social Psychology Review*, 3(3), 1999, str. 193-209.
9. Basic, G., Delić, Z. and Sofradzija, H., "Ideology of Neo-fascism, Education, and Culture of Peace. The Empirical Case of Bosnia and Herzegovina", *Critical Education*, 10(6) 2019, str. 1-20.

¹²⁴ Borčak, "Smjernice za tačno izvještavanje i govorenje o genocidu u Srebrenici", str. 35.

¹²⁵ Totten, "To Deny the Facts of the Horrors of Srebrenica Is Contemptible and Dangerous", str. 35.

10. Bassuener, K., "A Durable Oligarchy: Bosnia and Herzegovina's False Post-War Democratic Transition," in Ramet S. P. et al (eds.), *Building Democracy in the Yugoslav Successor States*, Cambridge University Press, New York, 2017, str. 216-255.
11. Bašić, G. "Definicije počinitelja ratnog nasilja i žrtve: Sociološka analiza nasilja u koncentracijskim logorima za vrijeme rata u Bosni i Hercegovini". Zbornik radova Pravnog fakulteta u Tuzli. 2018;4(2), str. 44-73.
12. Becirević, E. „The Issue of Genocidal Intent and Denial of Genocide: A Case Study of Bosnia and Herzegovina“, *East European Politics & Societies*, 24(4), 2010, str. 480-502.
13. Bećirević, E., *Na Drini genocid*, Buybook, Sarajevo, 2009.
14. Biserko, S. *Milošević vs Jugoslavija, knjiga 1*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, "Zagorac", Beograd 2004.
15. Bloxham, D. i Moses D. A. (eds) *The Oxford Handbook of Genocide Studies*, Oxford University Press, New York, 2010.
16. Bougarel, X., Helms E, and Duijzings G, (eds) *The New Bosnian Mosaic: Identities, Memories and Moral Claims in a Post-War Society*, Ashgate, Burlington, VT, 2007.
17. Bringa, T., *Being Muslim the Bosnian way: Identity and community in a central Bosnian village*, Princeton, Princeton University Press, New Jersey, 1995
18. Campbell D., *National Deconstruction: Violence, Identity, and Justice in Bosnia*, University of Minnesota Press Minneapolis, London, 1998
19. Carmichael C., *A Concise History of Bosnia*, Cambridge University Press, Cambridge CB 2 8 BS , United Kingdom, 2015.
20. Castano, E., & Giner-Sorolla, R. "Not quite human: Infrahumanization as a response to collective responsibility for intergroup killing", *Journal of Personality and Social Psychology*, 90, 2006, str. 804–818.
21. Cohen, S., *States of denial: Knowing about atrocities and suffering*, Polity Press, Cambridge, 2001.
22. Crawford B., and Lipschutz R. D. „Discourses of War: Security and the Case of Yugoslavia“, In Krause K., Williams M., (Eds.), *Critical Security Studies: Concepts and Cases*, UCL Press, London (1997), 2002, str. 149.-186.
23. Čehajić, S., Brown, R., & Castano, E., "Forgive and forget? Antecedents and consequences of intergroup forgiveness in Bosnia and Herzegovina", *Political Psychology*, 29, 2008, str. 351-368.
24. Čehajić, S., Brown, R., & González, R., „What do I Care? Perceived Ingroup Responsibility and Dehumanization as Predictors of Empathy Felt for the Victim Group“. *Group Processes & Intergroup Relations*, 12(6), 2009, str. 715–729.
25. Čehajić-Clancy S., „Dehumanization of the victims Moral Disengagement Strategies“, *Puls demokratije*, 2009, str. 1-6
26. Čekić, S., *Genocid i istina o genocide u Bosni i Hercegovini*, Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2012.
27. Dautović, K., „Projekt odvajanja naroda i rat protiv Bosne i Hercegovine“, *Pregled – časopis za društvena pitanja*, br. 2, 2009, str. 175-198.

28. Diener, E., "Deindividuation: Causes and consequences", *Social Behavior and Personality*, 5, 1977, str. 143-156.
29. Dimitrijević N., "Life After Death: A View From Serbia" in: Turčalo S. and Karčić H. (eds) *Bosnian Genocide Denial and Triumphalism: Origins, Impact and Prevention*, Faculty of Political Science University of Sarajevo Bosnia and Herzegovina, Srebrenica Memorial Center, Institute for Islamic Tradition of Bosniaks, Sarajevo, 2021.
30. Duraković, N., *Prokletstvo Muslimana*, peto izdanje, Harfohraf, Tuzla 1998.
31. Džananović M., "Od klasifikacije do trijumfalizma (posljednje etape genocida nad Bošnjacima)", *Godišnjak BZK "Preporod"*, Godina XX-XXII, Sarajevo, 2020–2022, str. 59.-70.
32. Đurović B i Milosavljević M., *Stanje poricanja – Srbija 2024: Laganje o zločinima pod zastavom*, Inicijativa mladih za ljudska prava (YIHR Srbija), Beograd, 2025.
33. Fond za humanitarno pravo, *Politika sećanja na ratove devedesetih u Srbiji: Istorijski revizionizam i izazovi memorijalizacije*, Beograd, 2021.
34. Fromm, E., *Anatomija ljudske destruktivnosti*, 1. i 2. knjiga, Preveli Gvozden Flego i Vesna Marčec-Beli, Zagreb 1989.
35. Garding, S. E., *Bosnia and Herzegovina: Background and U.S. Policy*, *Congressional Research Service*, April 15, 2019.
36. Gerstein, B. and Karčić H. „The United Nations General Assembly Resolution on Srebrenica and the Struggle Against Genocide Denial“, *Comparative Southeast European Studies*. 26;73(1), 2025 Mar, str. 3-35.
37. Giddens, A. *Sociologija*, 4 izdanje, Nakladni zavod Globus, 2007
38. Gordy E., *Guilt, Responsibility, and Denial: The Past at Stake in Post-Milosevic Serbia*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2013.
39. Gurda V, „The Prosecution of Genocide in Bosnia and Herzegovina Before International, Domestic and National Courts of Other Jurisdictions“, *Monumenta Srebrenica*, vol. 4, 2015, str. 35-69
40. Gurda, V. „Hronologija suđenja Ratku Mladiću za genocid u Srebrenici i druge zločine pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju“, u : Dozić A. (Ur) *Srebrenica kroz minula stoljeća*, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla – Srebrenica 2022, str. 27.-72.
41. Halilović, M. i Veljan, N. *Research in gethno-national extremism in Bosnia and Herzegovina*. Atlantic Initiative, Sarajevo, 2021.
42. Halpern, J., & Weinstein, H. M. "Rehumanizing the Other: Empathy and reconciliation", *Human Rights Quarterly*, 26, 2004, str. 561–583.
43. Hoare, M. A. „The Bosnian Genocide and the Srebrenica massacre“. *Bosnian Studies: Journal for Research of Bosnian Thought and Culture*. 5, 1 (Apr. 2021), 2012, str. 40-52.
44. Hoare, M. A. 'Towards an Explanation for the Bosnian Genocide of 1992–1995', *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 14 (3), 2014, str.. 516-532
45. Hansen, L. *Security as Practice: Discourse Analysis and the Bosnian War*. Routledge, London, 2006.

46. Hasanović, H. i Petrila A. *Metodologija i smjernice za intervju usmene historije*, Memorijalni centar Srebrenica Potočari Spomen obilježje i mezarje za žrtve genocida iz 1995. godine, Srebrenica, 2025.
47. Hukanović, R., *Deseta vrata pakla: Pola godine u logorima smrti Omarska i Manjača*, drugo, dopunjeno izdanje, Mediagraf, Prijedor, 2012.
48. Ikanović E, Bursać D. i Imamović H., *Izveštaj o negiranju genocida 2025*, Memorijalni centar Srebrenica, Potočari, 2025.
49. Inicijativa mladih za ljudska prava, *Stanje poricanja: Srbija*, 2022.
50. Jaspers, K., *Pitanje krivice*, prevela Vanja Savić, Fondacija Konrad Adenauer, Beograd 2009.
51. Jerkov, A., *Kako govorimo o ratnim zločinima? Analiza prisutnosti ratnih zločina, ratnih zločinaca i diskursa o ratnim zločinima u Srbiji*, Regionalna akademija za razvoj demokratije, Novi Sad, 2024
52. Lavić, S., *Leksikon socioloških pojmova*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo:, 2014.
53. Karović, S., „Odnos između genocida i zločina protiv čovječnosti“, *Civitas*, vol. 3, br. 2/2012, str. 88-99.
54. Karčić, H. "The Four Stages of Bosnian Genocide Denial" in: Turčalo S. and Karčić H. (eds) *Bosnian Genocide Denial and Triumphalism: Origins, Impact and Prevention*, Faculty of Political Science University of Sarajevo Bosnia and Herzegovina, Srebrenica Memorial Center, Institute for Islamic Tradition of Bosniaks, Sarajevo, 2021.
55. Karčić, H. (eds.), *Bosnian Genocide Denial and Triumphalism: Origins, Impact and Prevention*, Faculty of Political Science University of Sarajevo, Sarajevo, 2021
56. Karčić, H., „Triumphalism: The Final Stage of The Bosnian genocide“ in: Cox J., Amal Khoury A., Sarah Minslow (eds.), *Denial: The Final Stage of Genocide*, Routledge, 2022, str. 99.-112.
57. Kurspahić, K. *As long as Sarajevo exists*. Stony Creek, Pamphleteers Press, Connecticut, 1997.
58. Kreso, M. (Ur) *Genocid u Bosni i Hercegovini: posljedice presude Međunarodnog suda pravde*, Zbornik radova Međunarodne naučne konferencije održane 10. i 11. jula 2009. godine u Potočarima (Srebrenica) / Međunarodna naučna konferencija. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta, Sarajevo, 2011.
59. Kuper L., *Genocide, Its Political Use in the Twentieth Century*, Yale University Press, New Haven, 1981.
60. Levene, M., „Why Is the Twentieth Century the Century of Genocide?“, *Journal of World History* 11:2, 2000, str. 305–336.
61. Hoare M., A. „Left-Wing Denial of the Bosnian Genocide“ in: Turčalo S. and Karčić H. (eds) *Bosnian Genocide Denial and Triumphalism: Origins, Impact and Prevention*, Faculty of Political Science University of Sarajevo Bosnia and Herzegovina, Srebrenica Memorial Center, Institute for Islamic Tradition of Bosniaks, Sarajevo, 2021

62. Maass P. "The Second War: Journalism and the Protection of the Memory of Genocide From the Forces of Denial" in: Turčalo S. and Karčić H. (eds) *Bosnian Genocide Denial and Triumphalism: Origins, Impact and Prevention*, Faculty of Political Science University of Sarajevo Bosnia and Herzegovina, Srebrenica Memorial Center, Institute for Islamic Tradition of Bosniaks, Sarajevo, 2021.
63. Massey S. „The Bosnian genocide and the “Continuum of Denial” in: Cox J., Amal Khoury A., Sarah Minslow (eds.), *Denial: The Final Stage of Genocide*, Routledge, 2022, str. 113.-130.
64. Mahmutović, D. „Prva presuda za genocid u Evropi poslije drugog svjetskog rata“. *Monumenta Srebrenica*. 2013; 2(2), str. 131-158.
65. Mahmutović, D. "Hronologija sudskog procesa Radovanu Karadžiću za zločin genocida u Srebrenici i ostale zločine". *Monumenta Srebrenica*. 8(8), 2019, str. 53-80
66. Munivrana, M., “Univerzalna jurisdikcija”, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol. 13, broj 1/2006, str. 189-235.
67. Muratović, R. „Vrste zla“ u: Đozić A. (Ur) *Srebrenica kroz minula stoljeća*, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla – Srebrenica 2022, str. 11.-26.
68. Omerović E., „Presuda Međunarodnog suda pravde: mogućnost obnove postupka i rasprava pred Vijećem sigurnosti UN-a“, *Znakovi vremena* (Sarajevo), vol. 11, br. 39/40, 2008., str. 126-135.
69. Omerović E., *Genocid na Bošnjacima: Međunarodna analiza*, Botaprint, Zagreb, 2025.
70. Pajević, M., *Obavještajne studije*, CEPS, Kiseljak, 2017.
71. Salihagić, N. *Agresija i genocide u Bosni i Hercegovini 1991-1995. i uloga Evropske Zajednice/Unije*, FPN, Sarajevo 2019.
72. Scharf, M. P. and Williams P. R., „Functions of Justice and Anti-Justice in the Peace-Building Process“, 35 Case W. Res. J. Int'l L. 161, 2003, str. 161.-190.
73. Schabas, W. A., *Genocide in International Law: The Crime of Crimes*, 2nd edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2009
74. Sells, M. „The construction of Islam in Serbian religious mythology and its consequences“, In: Shatzmiller M. (ed.) *Islam and Bosnia: Conflict Resolution and Foreign Policy in Multi-ethnic States*, McGill-Queen's University Press, London, 2002, str. 56-85.
75. Sells, M. A. *The Bridge Betrayed: Religion and Genocide in Bosnia Comparative Studies in Religion and Society*, University of California Press, Berkeley Los Angeles London, 1998.
76. Simmel, G., *Georg Simmel on individuality and social forms*, University of Chicago Press, Chicago, 2011.
77. Simon, D. J. "The impact of genocide in Rwanda and Bosnia on genocide policy and genocide studies", in: Simon D. J. and Kahn L. (eds) *Handbook of Genocide Studies*, Edward Elgar Publishing, Inc., Cheltenham, UK , 2023, str. 106.-122.
78. Theriault, H. C. "Is denial the final stage of genocide? Consolidation, the metaphysics of denial, and the supersession of stage theory" in: Cox J., Amal

- Khoury A., Sarah Minslow (eds.), *Denial: The Final Stage of Genocide*, Routledge, 2022, str. 11.-26.
79. Totten S. "To Deny the Facts of the Horrors of Srebrenica Is Contemptible and Dangerous: Concrete Recommendations to Counter Such Denial" in: Turčalo S. and Karčić H. (eds) *Bosnian Genocide Denial and Triumphalism: Origins, Impact and Prevention*, Faculty of Political Science University of Sarajevo Bosnia and Herzegovina, Srebrenica Memorial Center, Institute for Islamic Tradition of Bosniaks, Sarajevo, 2021.
 80. UN, *Borba protiv poricanja Holokausta i genocida: Zaštita preživjelih, očuvanje memorije i promovisanje prevencije*, Strateški dokument juni/lipanj 2022.
 81. Vetlesen, A. J., *Evil and Human Agency: Understanding Collective Evildoing*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
 82. Volčič, Z. „The notion of “the West” in the Serbian national imaginary“, *European Journal of Cultural Studies*, 8(2), 2005, str. 155-175.
 83. Walasek, H. *Bosnia and the Destruction of Cultural Heritage*, Ashgate, London, 2015
 84. Wygnańska, J., “Between Political Myths, Dormant Resentments, and Redefinition of the Recent History: A Case Study of Serbian National Identity.” *Qualitative Sociology Review* 17 (2), 2021, str. 38–68.
 85. Zimbardo, P. G., “The psychology of evil: A situationist perspective on recruiting good people to engage in anti-social acts”, *Research in Social Psychology*, 11, 1995, str. 125-133.

Publikacije:

1. BHRT, „Objavljen popis poginulih u ratu 1992-1995“, 17.06.2022 preuzeto 16.02.2026. sa: <https://bhrt.ba/objavljen-popis-poginulih-u-ratu-1992-1995>
2. Council of Europe Commissioner for Human Rights, "Dealing with the Past for a Better Future - Resolute efforts on dealing with the violent past are required in the region of the former Yugoslavia", Issue Paper, 23/11/2023, preuzeto 18.10.2025 sa: <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/dealing-with-the-past-for-a-better-future-resolute-efforts-on-dealing-with-the-violent-past-are-required-in-the-region-of-the-former-yugoslavia>
3. Maier M., „Izveštaj Negiranje genocida u Srebrenici u ruskom medijskom prostoru“, Memorijalni centar Srebrenica, Srebrenica, 2023, preuzeto 18.10.2025 sa: https://srebrenicamemorial.org/assets/photos/editor/Izvjestaj_o_negiranju_genocida_u.pdf
4. Е.Ю. Гуськова (Отв. ред). „Международный трибунал по бывшей Югославии: Деятельность, результаты, эффективность“. Материалы Международной научной конференции, Москва, 22–23 апреля 2009 г., Индик, Москва 2012, preuzeto 18.10.2025 sa: https://inslav.ru/sites/default/files/editions/2012_mezhdunarodnyj_tribunal.pdf

5. UN, "From Words to Violence: Lives Behind the Field of Death", Exhibit, preuzeto 15.7.2025. sa: <https://www.un.org/en/exhibits/exhibit/from-words-violence>
6. Kodeks novinara Srbije, preuzeto sa: <https://savetzastampu.rs/dokumenta/kodeks-novinara-srbije/>
7. Borčak M., *Smjernice za tačno izvještavanje i govorenje o genocidu u Srebrenici*, Memorijalni centar Srebrenica, 2025, preuzeto 3.10.2025. sa: <https://srebrenicamemorial.org/bs/aktuelnosti/smjernice-za-tacno-izvjestavanje-i-govorenje-o-genocidu-u-srebrenici/308>
8. Međunarodna komisija za nestale osobe (ICMP), "ICMP i genocid u Srebrenici", preuzeto 4. 10. 2025. sa: <https://icmp.int/wp-content/uploads/2023/07/ICMP-and-the-Srebrenica-Genocide-BCS.pdf>

Pravni izvori:

1. MKSJ, Predmet Radovan Karadžić (IT-95-5/18) <https://www.icty.org/bcs/case/karadzic/>
2. MKSJ, Predmet Ratko Mladić broj IT-09-92, <https://www.icty.org/bcs/case/mladic/4>
3. MKSJ, Predmet Stanislav Galić (IT-98-29) <https://www.icty.org/bcs/case/galic/>
4. S1 1 K 027292 18 Kri Tomislav Kovač, Sud Bosne i Hercegovine, <https://sudbih.gov.ba/Court/Case/1176>
5. MKSJ, Predmet Radislav Krstić (IT-98-33) <https://www.icty.org/bcs/case/krstic/>
6. Sažetak presude Pretresnog vijeća u predmetu Prlić i drugi, Haag, 29. maj 2013. preuzeto sa: https://www.icty.org/x/cases/prlic/tjug/bcs/130529_summary_bcs.pdf
7. Trial Judgement Summary for Ratko Mladić The Hague, 22 November 2017
8. Sažetak presude u predmetu Tužilac protiv Vujadina Popovića i drugih Haag,
9. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment of 26. February 2007.

Internet izvori:

1. Tomić S i Močević T. "Primjeri slavljenja presuđenih ratnih zločinaca negiranja genocida na TikTok-u: Posebni izvještaj Memorijalnog centra Srebrenica o praksama negiranja genocida", Memorijalni centar Srebrenica-Potoča, Srebrenica, januar 2023. preuzeto 11.10.2025. sa: https://srebrenicamemorial.org/assets/photos/editor/TikTok_i_negiranje_genocida_Sr.pdf

2. NUNS, Više od 100 miliona dinara javnog novca za medije koji krše Kodeks, 25.1.2025: <https://nuns.rs/preko-100-miliona-dinara-javnog-novca-za-medijekoji-krse-kodeks/>
3. Memorijalni centar Srebrenica, „Genocid u Srebrenici“, preuzeto 4.10.2025. sa: <https://srebrenicamemorial.org/bs/stranica/genocid-u-srebrenici/26>
4. Wilmshurst E., „Definition of Aggression General Assembly resolution 3314 (XXIX) 14 December 1974“, preuzeto 18.6.2025. sa: <https://legal.un.org/avl/ha/da/da.html>, published writings 2004-2024, Faculty of Political Science University, Sarajevo, 2024.
5. Oklobdžija M., Hrvatski mediji o presudi Prliću i drugima činjenice (nеспominjane), interpretacije (emocionalne), izvještavanje (tendenciozno), Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, 16. 03. 2018. preuzeto sa: <http://old.documenta.hr/assets/files/objave/PRESUDA---Prlic-i-dr---Mirjana-Oklobdzija-FINAL.pdf>
6. Simović, M. V., Udruženi zločinački poduhvat -mogućnosti i ograničenja, str. 387., preuzeto 1.6.2025. sa: https://tuzilastvobih.gov.ba/files/docs/Udruzeni_zlocinacki_poduhvat_-_mogucnosti_i_ogranicenja_Simovic_V.pdf

Maid Pajević, PhD., Assistant Professor,

Faculty of Law of the University "Džemal Bijedić" in Mostar

DENIAL OF GENOCIDE AND TRIUMPHALISM: A THREAT TO THE POST-CONFLICT STABILITY OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary: The paper analyzes genocide denial in Bosnia and Herzegovina, with particular emphasis on Srebrenica, as well as the phenomenon of genocidal triumphalism in the political and public discourse of the Republic of Serbia and the entity of Republika Srpska, with special focus on their security implications for Bosnia and Herzegovina and the Western Balkans region. Drawing on the distinction between legal guilt and moral responsibility, grounded in Karl Jaspers' theory, the article argues that institutionalized denial and the glorification of perpetrators undermine the rule of law, hinder the reform agenda and Euro-Atlantic integration, and deepen intergroup mistrust. The analysis demonstrates that such narratives do not remain confined to the symbolic sphere but function as security risk multipliers through the normalization of revisionism, the delegitimization of judicial verdicts, and the destabilization of political dialogue. In this context, the paper examines the recommendations of the Council of Europe and the significance of international resolutions as normative instruments for countering denial. The study concludes that sustainable post-conflict stability requires the integration of legal, political, and social responsibility in order to strengthen institutional cohesion and long-term regional security.

Key words: genocide, justice, responsibility, guilt, security.